ПОСІБНИК ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ТА ЗОРУ В ІНКЛЮЗИВНИХ ГРУПАХ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

unicef
Спільно

ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти»

Посібник розроблено в межах проєкту ЮНІСЕФ «Забезпечення безперервності навчання та розвитку дітей дошкільного віку в умовах кризи в Україні», який реалізує ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти» за підтримки Міністерства освіти і науки України, Українського інституту розвитку освіти. Думки, висловлені в публікації, не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ.

У посібнику висвітлено питання нормативно-правового забезпечення інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти, удосконалення змісту інклюзивної компетентності педагогічних працівників, організації освітнього процесу для дітей з порушеннями слуху та зору. Наведено приклади рухливих і дидактичних ігор, які допоможуть педагогам реалізувати інтелектуальний потенціал вихованців, розвинути їхні вроджені здібності, сформувати необхідні компетентності, опанувати освітню програму та впевнено розпочати навчання в школі.

Авторки: Валентина Жук, Світлана Литовченко, Валентина Новосад, Віра Ремажевська

Редакторки: Ганна Мозирко, Вікторія Третяк, Олена Філоненко

© ЮНІСЕФ, 2024
© ВГО «АПДО», 2024

Зміст

Розділ І. Організація інклюзивного навчання в закладі дошкільної освіти

Надання освітніх послуг дітям з ООП: нормативно-правові акти 6
Організація інклюзивного навчання: кроки керівника 9
Комплектування інклюзивних груп з урахуванням категорій особливих освітніх потреб і ступеня їх прояву 15
Фінансове забезпечення інклюзивного навчання дітей з ООП 18
Забезпечення доступу до освітнього процесу асистента дитини з ООП 21

Розділ ІІ. Організація освітнього процесу для дітей з порушеннями слуху

Ступені та причини порушення слуху в дітей 24
Супровід дітей раннього віку 26
Слухопротезування 28
Що варто зробити перед зарахуванням дитини з порушенням слуху до закладу дошкільної освіти 30
Особливості роботи з дітьми дошкільного віку та адаптація освітнього середовища 33
Сурдопедагогіка: спеціальні методи та прийоми 36
Комунікація в роботі з дітьми з порушеннями слуху 39

Розділ ІІІ. Організація освітнього процесу для дітей з порушеннями зору

Дошкільники з порушеннями зору: що потрібно знати та як організувати роботу 41
Ігрова діяльність: як організувати для дитини з порушенням зору 46
Особливості проведення занять для дітей, які мають порушення зору 49
Як створити атмосферу довіри, взаєморозуміння, щирості в дитячому колективі, у якому є діти з порушеннями зору 54
Щоб початок навчання дитини з порушенням зору був успішним: поради 57

Додатки

Додаток 1. Рівні підтримки дітей з ООП під час організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти 60
Додаток 2. Складання історії в малюнках і «ведення» щоденника про події, пережиті дитиною: як використовувати в роботі з дітьми з порушеннями слуху 62
Додаток 3. «Ходімо в магазин» — одне зі щоденних занять для розвитку дитини з порушенням слуху 65
Додаток 4. Картотека дидактичних ігор для дітей молодшої групи 68
Додаток 5. Картотека дидактичних ігор для дітей середньої групи 71
Додаток 6. Рухливі ігри для орієнтування в просторі для дітей дошкільного віку з порушеннями зору 73
Додаток 7. Дидактичні ігри для формування в дитини навичок самообслуговування 78

Корисні джерела 84

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Надання освітніх послуг дітям з ООП: нормативно-правові акти

Законодавство України у сфері інклюзивного навчання орієнтується на провідні міжнародні документи про створення безбар'єрного простору, зокрема для реалізації права на освіту дітей з інвалідністю та надання безбар'єрних освітніх послуг.

Принципи загальності та доступності освіти для всіх осіб визначено у:

- Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966, ратифікованому Україною в 1973 році;
- Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 (далі — Конвенція про права дитини), ратифікованій Україною в 1991 році;
- Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 (далі — Конвенція про права осіб з інвалідністю), ратифікованій Україною в 2009 році;
- Саламанській декларації про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та Рамки Дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами від 10.06.1994;
- Європейській соціальній Хартії від 03.05.1996, ратифікованій Україною в 2006 році.

Цими документами передбачено забезпечення доступності та повного й ефективного залучення і включення осіб з інвалідністю до суспільного життя. Для реалізації цього права без дискримінації та на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивне навчання на всіх рівнях протягом життя.

Зокрема, Конвенцією про права дитини визнано права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, а саме: з порушеннями інтелектуального розвитку, складними / комбінованими порушеннями. Такі діти мають вести повноцінне життя в умовах, які забезпечують їхню гідність, сприяють почуттю впевненості в собі, полегшують активну участь у суспільному житті та забезпечують розвиток особистості.

Конвенція про права осіб з інвалідністю визначає право осіб з інвалідністю на освіту без дискримінації та на підставі рівності й протягом усього життя. Держава має впроваджувати інклюзивну освіту на всіх рівнях і забезпечити гнучкість освітніх програм, надавати якісні навчальні матеріали, а також покращити підготовку педагогічних працівників. Зокрема, навчання дітей з порушеннями слуху / зору повинно здійснюватися відповідними для особи з інвалідністю мовами, методами й способами спілкування і в середовищі, яке максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвиткові.

Ратифікувавши міжнародні правові документи, Україна взяла на себе зобов'язання дотримувати загальнолюдські права, зокрема щодо здобуття якісної освіти дітьми з особливими освітніми потребами, законодавчо визнала принципи інклюзивного навчання.

Забезпечення рівних прав і можливостей в освіті для всіх передбачено Конституцією України. В ній зазначено, що всі люди є вільні та рівні у своїй гідності та правах. Також статтею 53 Конституції України визначено, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної освіти у державних і комунальних закладах освіти.

Політика держави до 2017 року інерційно спрямовувалася на утримання особи з інвалідністю та базувалася на медичній моделі, яка передбачала створення й підтримку спеціальних умов навчання в закладах освіти інтернатного типу.

Прийнявши у 2017 році Закон України «Про освіту», держава гарантувала всім дітям право на освіту незалежно від віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, місця проживання, мови спілкування та інших чинників. Держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення й усунення чинників, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти.

У Законі України «Про освіту» визначено основні терміни, як-от: індивідуальна освітня траєкторія, розумне пристосування, універсальний дизайн, інклюзивне освітнє середовище, інклюзивне навчання, психолого-педагогічний супровід, індивідуальна програма розвитку, корекційно-розвиткові послуги (допомога), особа з особливими освітніми потребами (загальновживаною є скорочена назва — особа з ООП) та інші поняття.

Статтею 19 Закону України «Про освіту» визначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

Освіта осіб з ООП здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством.

Заклад освіти відповідно до законодавства організовує та/або забезпечує надання особам з ООП психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг, а також допоміжних засобів для навчання (ст. 20 Закону України «Про освіту»).

Окрім того, у разі звернення батьків дітей з ООП заклад освіти утворює інклюзивну групу в обов'язковому порядку (ст. 20 Закону «Про освіту»). Батьки здобувачів освіти мають право обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти (ст. 55 Закону України «Про освіту»).

Також частиною третьою статті 56 Закону передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, у підпорядкуванні яких перебувають державні й комунальні заклади освіти, забезпечують безоплатним харчуванням дітей з ООП, які навчаються у спеціальних та інклюзивних групах ЗДО.

Про створення умов для безперешкодного доступу дітей з інвалідністю до об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема до закладів освіти, йдеться в Законі України «Про охорону дитинства». У ньому визначено, що для дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю з дитинства, які потребують опіки й стороннього догляду, за згодою батьків дітей або осіб, які їх замінюють, забезпечується навчання в закладах освіти за відповідними навчальними програмами, які узгоджують з індивідуальними програмами реабілітації дітей з інвалідністю та осіб з інвалідністю з дитинства, зокрема й у домашніх умовах.

Окрім Закону України «Про освіту», нормативним підґрунтям з організації інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти є Закон України «Про дошкільну освіту» та Бюджетний кодекс України, стаття 103 якого передбачає виділення субвенції на надання державної підтримки особам з ООП.

Статтею 30 Закону України «Про дошкільну освіту» врегульовано педагогічне навантаження, оплата праці, відпочинок педагогічних працівників закладів дошкільної освіти зі спеціальними та інклюзивними групами.

Педагогічне навантаження на тиждень, що відповідає тарифній ставці:

- вихователя інклюзивної групи — 25 годин;
- асистента вихователя — 36 годин;
- практичного психолога закладу дошкільної освіти компенсуючого типу та з інклюзивними групами, вчителя-дефектолога, вчителя-логопеда — 20 годин.

Діти з ООП можуть перебувати до семи (восьми) років у спеціальних закладах дошкільної освіти (групах) та інклюзивних групах закладів дошкільної освіти (ч. 3 ст. 12 Закону України «Про дошкільну освіту»).

Оскільки батьки мають право обирати відповідний заклад дошкільної освіти та форму здобуття освіти, то в Положенні про заклад дошкільної освіти, затвердженому постановою КМУ від 12.03.2003 № 305 визначено різні типи закладів, їхні характеристики та альтернативні форми здобуття дошкільної освіти. Для забезпечення умов для здобуття дошкільної освіти дітьми з ООП дошкільного віку, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, але не відвідують заклади дошкільної освіти, та надання консультаційної допомоги сім'ї, заклад дошкільної освіти може здійснювати соціально-педагогічний патронат сім'ї (п. 20 Положення про заклад дошкільної освіти).

Робота з дітьми з ООП вимагає від педагогів відповідної професійної компетентності. Згідно з професійними стандартами вихователя та керівника закладів дошкільної освіти (накази Мінекономіки України «Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти», «Про затвердження професійного стандарту «Керівник (директор) закладу дошкільної освіти») у педагогічних працівників дошкільної галузі має бути певна готовність і сформовані здатності до забезпечення здобуття дошкільної освіти дітьми з ООП.

Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) акцентує увагу на створенні сучасного універсального дизайну в закладі дошкільної освіти та передбачає психолого-педагогічне просвітництво батьків, психолого-педагогічний супровід і підтримку розвитку дитини в умовах родинного виховання, активне залучення батьків вихованців в освітній процес закладу дошкільної освіти.

Санітарно-епідеміологічні вимоги до закладів дошкільної освіти усіх форм власності (створених, зокрема, й у житлових і нежитлових приміщеннях), виконання яких дає змогу створити нешкідливі умови розвитку, виховання, навчання дітей, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, дітей визначено Санітарним регламентом для дошкільних навчальних закладів, затвердженим наказом МОЗ від 24.03.2016 № 234.

Загальні положення щодо забезпечення доступності будівель і споруд, їх розумного пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення (далі — МГН), які конкретизуються в інших будівельних нормах з урахуванням специфіки об'єкта нормування, встановлено ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення». Ці норми поширюються на проєктування, будівництво нових і реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт наявних житлових будинків та громадських будівель і споруд, а також на їх розумне пристосування з урахуванням потреб МГН.

Також вимоги до проєктування та будівництва нових і реконструкції наявних будівель закладів дошкільної освіти та пристосування їх приміщень, що входять до складу будівель іншого призначення, визначено ДБН В.2.2-4:2018 «Заклади дошкільної освіти».

Першим в Україні комплексним документом, який передбачає створення безбар'єрного простору в різних вимірах (освітньому, цифровому, інформаційному, фізичному, суспільному та економічному), є Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням КМУ від 14.04.2021 № 366-р.

Організація інклюзивного навчання: кроки керівника

Ефективність організації інклюзивного навчання в закладі дошкільної освіти залежить як від компетентностей фахівців інклюзивно-ресурсного центру, керівника й педагогів закладу, так і від вчасності та правильності дій усіх учасників освітнього процесу, тісної злагодженої співпраці всіх між собою та з батьками дитини з ООП.

Перший етап відкриття інклюзивної групи — фахівці інклюзивно-ресурсного центру проводять комплексну оцінку розвитку дитини та визначають у неї категорії (тип) особливих освітніх потреб, рівень підтримки в освітньому процесі, розробляють рекомендації щодо організації інклюзивного навчання.

> Основні засади діяльності інклюзивно-ресурсного центру визначено в Положенні про інклюзивно-ресурсний центр, затвердженому постановою КМУ від 12.07.2017 № 545 (далі — Положення про ІРЦ).

Другий етап — керівник створює в закладі дошкільної освіти відповідне інклюзивне освітнє середовище та зараховує дитину з ООП до інклюзивної групи. Відтак формує команду фахівців індивідуального психолого-педагогічного супроводу дитини, організовує роботу з розроблення індивідуальної програми розвитку дитини з ООП.

Завершальний етап — команда фахівців індивідуального психолого-педагогічного супроводу спостерігає за дитиною, розробляє індивідуальну програму розвитку, її реалізовує, проводить моніторинг, переглядає та вносить зміни.

Важливу роль у цьому процесі відіграє керівник закладу дошкільної освіти, який несе відповідальність за організацію та якість інклюзивного навчання (Порядок організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти, затверджений постановою КМУ від 10.04.2019 № 530, далі — Порядок організації інклюзивного навчання).

Керівник має знати нормативно-правову базу, що регламентує організацію інклюзивного навчання, адже це:

- буде запорукою якісної та злагодженої діяльності всіх учасників освітнього процесу з метою створення інклюзивного освітнього середовища та провадження освітнього процесу;
- підсилить узгодженість дій, планування, контроль результатів та убезпечить від дискримінації, упередженого ставлення до дитини з ООП, некомпетентних розпоряджень.

Щоб організувати якісне інклюзивне навчання дитини з ООП, керівнику варто дотримуватися **алгоритму**.

Крок 1. Вивчити документи дітей з ООП, які бажають навчатися в закладі дошкільної освіти

Для зарахування дитини до інклюзивної групи, крім основного пакета документів (заява батьків або осіб, які їх замінюють; копія свідоцтва про народження дитини; медична довідка від лікаря-педіатра або сімейного лікаря закладу охорони здоров'я, у якому спостерігається дитина, із зазначенням того, що вона здорова і може відвідувати заклад

дошкільної освіти; карта профілактичних щеплень за формою № 063/о), батьки додають висновок інклюзивно-ресурсного центру про комплексну оцінку розвитку дитини.

У заяві батьки обов'язково вказують потребу в організації інклюзивного навчання та в іншій необхідній підтримці, а також обставини, які є важливими для організації освітнього процесу.

> Інклюзивну групу в закладі дошкільної освіти за наявності навіть однієї заяви від батьків утворюють обов'язково.

Керівник повідомляє орган, у сфері управління якого перебуває заклад дошкільної освіти, про потребу відкрити інклюзивну групу та створити інклюзивне освітнє середовище.

Найоптимальнішим варіантом розвитку подій є той, коли батьки заздалегідь (за пів року — рік) визначаються із закладом дошкільної освіти і повідомляють про це його керівнику. За таких умов керівництво закладу дошкільної освіти може вчасно проконсультувати батьків про те, які документи потрібно подати, а також підготувати чи адаптувати середовище для здобуття освіти дитиною з ООП, зокрема ввести до штату асистента вихователя. Складність у тому, що навчальний рік починається всередині календарного, тобто фінансового року, тому не завжди є можливість ввести посаду асистента вихователя з початку навчального року.

Крок 2. Вивчити нормативно-правову базу та організаційно-методичне забезпечення інклюзивного навчання

Організаційні засади діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти незалежно від підпорядкування та форми власності визначено в Порядку організації інклюзивного навчання.

> Важливо враховувати аспект інклюзії в стратегії розвитку закладу дошкільної освіти, зокрема в місії, візії, цілях, і в освітній програмі розвитку закладу, річному плані роботи.

Крок 3. Оцінити можливості закладу дошкільної освіти для організації навчання дитини з ООП

На цьому етапі важливо врахувати наявність безбар'єрного доступу до території та приміщень закладу дошкільної освіти та можливості створення в ньому умов для навчання дітей з ООП з урахуванням особливостей їхнього розвитку: наявність вільних приміщень для створення кабінетів для роботи фахівців (практичного психолога, вчителя-логопеда, дефектолога тощо), ресурсної кімнати, а також обладнання цих кабінетів необхідними засобами корекції та розвитку, методичною та навчальною літературою, індивідуальними засобами навчання тощо.

Окрім цього, керівник має забезпечити підтримку педагогам, які працюватимуть в інклюзивній групі, організувати підвищення їхньої кваліфікації за напрямом «Інклюзивна освіта», а також через організаційно-методичні форми підвищення компетентності педагогів з питань особливостей навчання, виховання й розвитку дітей з ООП (курси підвищення кваліфікації, консультації, обмін досвідом).

Оцінюючи можливості закладу, варто зважати на наявність відповідних фахівців для надання психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових послуг (занять). Якщо їх

немає, керівнику закладу дошкільної освіти варто звернутися до місцевого органу управління освітою, спеціальних закладів освіти, інклюзивно-ресурсного центру, установ соціального захисту. Загалом, значним ресурсом для інклюзивного навчання є заклади спеціальної освіти, які є місцем для стажування фахівців, підвищення кваліфікації та обміну найкращими практиками.

> Перелік фахівців, які можуть проводити корекційно-розвиткові заняття з дітьми з ООП, надано в додатку 5 до постанови КМУ «Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» від 14.02.2017 № 88.

Важливо інформувати батьків дітей про особливості інклюзивного навчання, переваги інклюзії для всіх учасників освітнього процесу, її цілі та завдання, обговорити з ними особливості дитини з ООП, питання спілкування та групової взаємодії в дитячому колективі.

Крок 4. Погодити з управлінням освіти створення інклюзивної групи, введення додаткових посад і подати необхідну документацію

Інклюзивні групи формують, як правило, станом на 1 вересня поточного року. Рішення про відкриття таких груп потрібно погодити із засновником закладу дошкільної освіти.

За потреби, відповідно до індивідуальних особливостей дитини, стану її здоров'я, керівник закладу дошкільної освіти звертається з письмовим поданням до місцевого органу управління освітою про внесення змін до кошторису, штатного розпису закладу у зв'язку з введенням додаткових посад, зокрема асистента вихователя (з розрахунку 1 ставка на кожну інклюзивну групу), та годин для проведення корекційно-розвиткових занять фахівцями (практичним психологом, вчителем-логопедом, вчителем-дефектологом, реабілітологом), які фінансуються за кошти державної субвенції.

Крок 5. Створити нормативно-правове та методичне забезпечення впровадження інклюзивного навчання на рівні закладу дошкільної освіти

На цьому етапі керівник готує та видає накази на основі наказу органу управління освітою, а також укладає угоди про співпрацю з іншими закладами освіти, установами щодо супроводу дітей з ООП, залучає фахівців цих установ до консультувань, організаційно-методичних заходів тощо. А також — укладає цивільно-правові угоди з фахівцями для проведення корекційно-розвиткових занять.

Крок 6. Створити команду психолого-педагогічного супроводу

Щоб створити оптимальні умови для надання послуг дітям з ООП з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей, забезпечити психолого-педагогічний супровід, в інклюзивних групах закладу дошкільної освіти керівник створює команду психолого-педагогічного супроводу (далі — команда супроводу), яка розробляє індивідуальну програму розвитку дитини з ООП, забезпечує її реалізацію та моніторить результати.

Команда супроводу діє відповідно до Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами, розробленого на підставі Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти, затвердженого наказом МОН від 08.06.2018 № 609, та затвердженого наказом керівника закладу дошкільної освіти. Загальне керівництво командою супроводу покладається на керівника або вихователя-методиста.

Склад команди супроводу затверджує наказом керівник. Команду супроводу формують з урахуванням освітніх потреб дитини з ООП. До її складу входять як працівники закладу дошкільної освіти (директор або вихователь-методист, вихователі, асистент вихователя, практичний психолог, соціальний педагог, вчитель-дефектолог тощо), так і батьки дитини та залучені фахівці (асистент дитини, медичний працівник та ін.). До складу команди супроводу обов'язково долучають фахівців інклюзивно-ресурсного центру, щоб вони могли відстежувати динаміку розвитку дитини, а також допомогти розробити індивідуальну програму розвитку.

Батьки дитини з ООП є постійними учасниками команди супроводу та мають право виражати свою думку про подальший розвиток і напрями корекційно-розвиткової роботи. Важливість присутності батьків у команді супроводу полягає в тому, що вони знають дитину від народження та обізнані в етапах її розвитку; мають унікальний емоційний контакт зі своєю дитиною; вони поряд з дитиною впродовж усього життя та відповідальні за її майбутнє.

Однією з організаційних форм діяльності команди супроводу є засідання, яке проводять не менше трьох разів протягом навчального року. Рішення засідання команди супроводу ухвалюють за результатами колегіального обговорення інформації кожного її учасника та оформляють протоколом, який веде секретар засідання. Засідання команди супроводу можуть проходити в режимі онлайн та/або у змішаному (очно-дистанційному) форматі.

Крок 7. Розподілити обов'язки між членами команди супроводу, ознайомити з посадовими інструкціями

Ефективність роботи команди супроводу безпосередньо залежить від порозуміння між членами команди та зосередження на загальній меті.

На цьому етапі потрібно визначити посадові обов'язки для всіх педагогічних працівників, залучених до інклюзивного навчання, розподілити обов'язки та зони відповідальності між керівником і вихователем-методистом.

Також необхідно налагодити співпрацю між педагогами та асистентом вихователя. Вони досягнуть успіху, якщо плануватимуть заняття спільно.

> Вихователі не повинні ставити перед асистентами вихователів завдань, які є їхньою прерогативою — планування освітнього процесу, робота з дитиною тощо.

Крок 8. Скласти індивідуальну програму розвитку

Щороку для кожної дитини з ООП команда супроводу розробляє індивідуальну програму розвитку (далі — ІПР) за формою згідно з додатком 1 до Порядку організації інклюзивного навчання.

Щоб розробити якісну ІПР, необхідно використовувати інформацію з висновку інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, а також зібрати релевантну та об'єктивну інформацію про дитину під час спостереження у перші два тижні в закладі дошкільної освіти, а також від батьків. Тому керівнику варто докласти зусиль, щоб на всіх етапах інформація була правдивою, пояснити батькам важливість кожної деталі для формування програми, яка дасть змогу забезпечити комфортне перебування дитини та динаміку її розвитку.

ІПР складають на навчальний рік, а в разі потреби за рішенням команди супроводу — на літній період. Її підписують усі члени команди супроводу, один із батьків або інший

законний представник дитини, затверджує керівник закладу дошкільної освіти. ІПР переглядають тричі на рік (за потреби частіше) з метою її коригування. Зберігають у закладі дошкільної освіти не менше ніж три роки, а також обліковують у системі автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів (далі — АС «ІРЦ»).

АС «ІРЦ» автоматизовує процедуру створення заяви про проходження комплексної психолого-педагогічної оцінки особи, формування висновків про таку комплексну оцінку, ІПР тощо. Порядок її функціонування як автоматизованої системи збирання, оброблення, зберігання та захисту інформації про дітей віком від 2 до 18 років, інклюзивно-ресурсних центрів, суб'єктів освітньої діяльності, визначено Положенням про систему автоматизації роботи інклюзивно-ресурсних центрів, затвердженим наказом МОН від 02.11.2020 № 1353.

> На порталі ІРЦ (ircenter.gov.ua) розміщено також багато корисної та цікавої інформації для педагогів і батьків про особливості роботи з дітьми з ООП, є перелік ІРЦ з мапою їх розташування.
>
> Мобільний застосунок «Клієнт ІРЦ» можна завантажити на PlayMarket і AppStore. Це перший офіційний застосунок МОН.

ІПР виконує низку функцій, зокрема:

- визначення навчальних цілей, форм і методів їх досягнення;
- визначення додаткових послуг / допомоги, що надають фахівці;
- визначення показників динаміки розвитку дитини;
- адаптації та модифікації, які необхідно здійснити, враховуючи потреби дитини.

Ураховуючи індивідуальні потреби та потенційні можливості дитини, застосовують технологію індивідуального планування з визначенням ступеня необхідності адаптації / модифікації освітнього середовища та навчальних матеріалів, вироблення комплексу ефективних стратегій і заходів організації освітнього процесу дитини з ООП.

Крок 9. Адаптувати або модифікувати освітню програму відповідно до можливостей і потреб дитини з ООП та скласти індивідуальний навчальний план

Адаптація змінює характер подання матеріалу, не змінюючи зміст і концептуальну складність завдання. Під час адаптації дії вихователя спрямовані на розроблення додаткових способів подання матеріалу для дитини з ООП, пошук додаткових наочних матеріалів (карток, інструкцій) завдань, збільшення часу на виконання завдання, зміна темпу, чергування видів діяльності тощо.

Модифікація змінює характер подання матеріалу шляхом зміни освітніх цілей, змісту та/або концептуальної складності завдання для конкретної дитини з ООП, зокрема за допомогою спрощення змісту й скорочення матеріалу, інтеграції двох або більше розділів освітньої програми. Головною умовою є забезпечення активності дитини під час освітнього процесу.

> **Індивідуальний навчальний план** — документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння дитиною з ООП компонентів освітньої програми з метою реалізації її індивідуальної освітньої траєкторії. Є частиною ІПР.

Крок 10. Адаптувати освітнє середовище відповідно до потреб дитини з ООП

Важливою умовою забезпечення освітнього процесу є доступність, безбар'єрність і безпечність. Таким чином на основі оцінки можливостей закладу дошкільної освіти забезпечують умови для безперешкодного доступу дитини до приміщень, обладнують ресурсну кімнату, згідно з ІПР та за узгодженням з батьками закуповують засоби корекції.

Основне завдання в цьому напрямі — організувати для дитини з ООП зрозуміле та чітко визначене середовище, у якому вона може почуватися захищеною та працювати у своєму режимі й відповідно до своїх здібностей, забезпечити комунікацію з іншими дітьми в колективі.

Крок 11. Моніторити якість інклюзивного навчання

Щоб простежити за якістю інклюзивного навчання, керівник закладу дошкільної освіти повинен постійно моніторити виконання ІПР дитини з ООП, організовувати її перегляд та актуалізацію.

Комплектування інклюзивних груп з урахуванням категорій особливих освітніх потреб і ступеня їх прояву

Освітній процес в інклюзивних групах для дітей з ООП здійснюється відповідно до Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) за допомогою найбільш прийнятних для таких дітей методів і способів з урахуванням рекомендацій, зазначених у висновку інклюзивно-ресурсного центру, індивідуальної програми розвитку, категорії освітніх труднощів і рівнів підтримки, визначених згідно з додатком 2 до Порядку організації інклюзивного навчання.

Освітні труднощі

> **Освітні труднощі** — це труднощі в навчанні, які впливають на процес здобуття освіти та рівень результатів навчання дітей відповідного року навчання у відповідному закладі освіти.

Згідно з додатком 4 до Положення про ІРЦ виділяють п'ять категорій освітніх труднощів:

1. **Інтелектуальні** (когнітивні) — полягають в обмеженні функціонування різного ступеня прояву передумов інтелекту (пам'яті, уваги, мислення, мовлення, вольових процесів, мотивації тощо), власне інтелекту (здатності до узагальнення, абстрагування, міркування; продукування думки, судження; здатності робити висновки тощо), інвентарю інтелекту (набутих знань, умінь, навичок).

2. **Функціональні** (сенсорні, моторні, мовленнєві) — полягають в обмеженні життєдіяльності різного ступеня прояву слухової, зорової, опорно-рухової (кістково-м'язової), мовленнєвої функцій (стосуватися відтворення звуко-складової структури слова; розбірливості мовлення; темпу й ритму; мелодико-інтонаційного малюнка; характеристик голосу; розрізнення звуків мовлення на слух; використання словникового запасу і граматики; перебігу читання, письма, комунікації).

3. **Фізичні** — полягають в обмеженні функціонування різного ступеня прояву органів і кінцівок дитячого організму.

4. **Навчальні** — полягають в обмеженні або своєрідності перебігу довільних видів діяльності різного ступеня прояву (писемного виду діяльності, математичних дій тощо), зокрема дитина засвоює програмний матеріал на низькому рівні з одного-двох розділів програми або окремі теми; незначні труднощі під час розповідання, переказування, опису, розв'язування нескладних логічних завдань, труднощі засвоєння матеріалу, пов'язані з мовним бар'єром, адаптацією до середовища.

5. **Соціоадаптивні** (особистісні, середовищні), соціокультурні (певні осередки, окремі культури, використання жестової мови) — полягають в наявності бар'єрів на шляху до формування навичок: пристосування до умов соціального середовища; організації адекватної системи відносин із соціальними об'єктами; прояву рольової пластичності поведінки; інтеграції в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії; проявах наслідків психологічної травми.

Проявами наслідків психологічної травми є:

- поведінкові труднощі — короткотривала, несистематична емоційна збудженість та емоційна вразливість; несистематичні труднощі під час побудови взаємин з однолітками;
- особистісні труднощі — поодинокі прояви девіантної поведінки;
- соціокультурні труднощі — тимчасові, несистематичні труднощі соціальної адаптації та комунікації, пов'язані зі зміною соціокультурного середовища (внутрішньо переміщені особи, особи з родин мігрантів, особи із білінгвістичних родин, представники національних меншин та інші);
- комунікативні труднощі — тимчасові, несистематичні труднощі соціальної адаптації та комунікації.

Рівні підтримки в освітньому процесі

Рівень підтримки в освітньому процесі — підтримка, яку надають дітям постійно або тимчасово, що передбачає створення сприятливих для здобуття дошкільної освіти умов, а також здійснення додаткових заходів, спрямованих на подолання їхніх освітніх труднощів, зокрема тих, що виникли внаслідок психологічної травми.

Залежно від ступеня прояву труднощів виділяють п'ять рівнів підтримки в освітньому процесі:

- І ступінь прояву (поодинокі незначні труднощі) — 1-й рівень;
- ІІ ступінь прояву (труднощі легкого ступеня прояву) — 2-й рівень;
- ІІІ ступінь прояву (труднощі помірного ступеня прояву) — 3-й рівень;
- ІV ступінь прояву (труднощі тяжкого ступеня прояву) — 4-й рівень;
- V ступінь прояву (труднощі найтяжчого ступеня прояву) — 5-й рівень.

Якщо в дитини виникають незначні, поодинокі труднощі, які можна подолати зусиллями закладу дошкільної освіти, їй можна надавати підтримку 1-го рівня. Щоб отримати її за рішенням закладу дошкільної освіти:

- за письмовою заявою одного з батьків або іншого законного представника керівник створює команду психолого-педагогічного супроводу;
- команда психолого-педагогічного супроводу проводить оцінювання та визначає потребу в наданні підтримки 1-го рівня або рекомендує для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини звернутися до інклюзивно-ресурсного центру;
- на підставі рішення команди психолого-педагогічного супроводу, зафіксованого в протоколі про потребу підтримки 1-го рівня, складають індивідуальну програму розвитку та/або індивідуальний навчальний план.

Діти, яким надається підтримка 1-го рівня, не є такими, що перебувають на інклюзивному навчанні (додаткового фінансування не передбачено, інклюзивну групу не створюють).

Якщо зусиль закладу дошкільної освіти буде недостатньо, батькам необхідно рекомендувати звернутися до інклюзивно-ресурсного центру для проведення комплексної оцінки, щоб визначити особливі освітні потреби дитини. Вже тоді визначатимуть, який рівень підтримки (з 2-го по 5-й) під час освітнього процесу надаватимуть дитині.

Дітям, яким надається підтримка з 2-го по 5-й рівень, завжди створюють інклюзивну групу та забезпечують певні умови інклюзивного навчання (**Додаток 1**).

Заклад дошкільної освіти за рішенням команди супроводу із залученням представника інклюзивно-ресурсного центру та за погодженням із батьками може змінювати рівень підтримки в межах одного суміжного рівня, якщо вирішить, що це піде на користь дитині.

Керівнику та педагогічним працівникам закладу дошкільної освіти для визначення у дітей з ООП категорій освітніх труднощів, рівня підтримки стануть у пригоді Методичні рекомендації щодо визначення освітніх труднощів та рівнів підтримки у дітей раннього та дошкільного віку, що в листі МОН від 08.06.2022 № 4/1196-22. У них представлено алгоритм визначення категорій освітніх труднощів у дітей з ООП раннього й дошкільного віку та порядок забезпечення їх підтримки в закладі дошкільної освіти; маркери для визначення освітніх труднощів (рівнів) у дітей раннього віку (2—3 років) та дошкільного віку (3—6 років); опитувальник для визначення 1-го рівня підтримки здобувача дошкільної освіти; діагностичний мінімум для визначення рівнів підтримки в дітей раннього віку (2—3 років) та дошкільного віку (3—6 років); картки досягнень дошкільників та інші матеріали.

Вимоги до комплектування інклюзивних груп

Під час комплектування інклюзивних груп керівнику необхідно врахувати, що відповідно до пункту 5 Порядку організації інклюзивного навчання кількість дітей з ООП має становити не більше трьох осіб, зокрема:

- не більше однієї дитини, яка потребує 4-го чи 5-го рівня підтримки;
- не більше двох дітей, які потребують 3-го рівня підтримки;
- не більше трьох дітей, які потребують 2-го рівня підтримки.

Якщо висновок не містить інформації про рівень підтримки, дитину розподіляють у групу закладу дошкільної освіти відповідно до складності її порушень з урахуванням рекомендацій команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП (за участю фахівців інклюзивно-ресурсного центру).

У період воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану (особливого періоду) гранична кількість дітей з ООП в інклюзивних групах не застосовується. Заклад дошкільної освіти не може відмовити в організації інклюзивного навчання дитини з ООП та створенні інклюзивної групи.

Фінансове забезпечення інклюзивного навчання дітей з ООП

Фінансування діяльності інклюзивних груп у закладах дошкільної освіти здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів, державної субвенції та інших джерел, не заборонених законодавством, зокрема з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку (ІПР) (п. 11 Порядку організації інклюзивного навчання).

Засновник забезпечує створення відповідної матеріально-технічної та навчально-методичної бази, приведення території закладу дошкільної освіти, будівель і приміщень у відповідність із вимогами державних будівельних норм щодо закладів дошкільної освіти та інклюзивності, утримання відповідного штату працівників, зокрема введення посади асистента вихователя. Ці заходи здійснюються за кошти місцевого бюджету.

У разі створення інклюзивної групи вводять посаду асистента вихователя з розрахунку одна штатна одиниця на одну інклюзивну групу (п. 8 Порядку організації інклюзивного навчання).

Передбачено доплату в розмірі 20% педагогічним працівникам і помічникам вихователів, які працюють в інклюзивних групах, і керівнику закладу освіти, в якому створено три і більше інклюзивних груп (постанова КМУ «Деякі питання встановлення підвищень посадових окладів (ставок заробітної плати) та доплат за окремі види педагогічної діяльності у державних і комунальних закладах та установах» від 28.12.2021 № 1391). Доплата здійснюється за кошти місцевого бюджету та встановлюється у фіксованому розмірі — 20%, а не в граничному, як було раніше.

Оплата за проведення додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять, що визначені ІПР, особам з ООП, які здобувають освіту в інклюзивних групах, і придбання для них спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку, що дають змогу опанувати навчальну програму, здійснюється за кошти субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з ООП. Механізм її надання визначає Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами, затверджені постановою КМУ від 14.02.2017 № 88 (далі — Порядок та умови надання субвенції).

> 65% коштів субвенції йдуть на оплату проведення корекційно-розвиткових занять, а 35% коштів витрачають на придбання засобів корекції, які дадуть дитині змогу опанувати програму.

У додатках до Порядку надання субвенції визначено:

- примірний перелік додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) для осіб з ООП у закладах освіти — додаток 1;
- форму типового договору на проведення (надання) психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) — додаток 3;
- акт приймання проведених (наданих) психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) — додаток 4;
- перелік фахівців, які проводять (надають) додаткові психолого-педагогічні і корекційно-розвиткові заняття (послуги) з особами з ООП у закладах освіти — додаток 5.

Створення інклюзивних груп і розподіл освітньої субвенції здійснюється з урахуванням рівнів підтримки, які характеризують потреби дітей з ООП (додаток 2 до Порядку організації інклюзивного навчання). Наприклад, на 1-му рівні підтримки інклюзивну групу не створюють, діти навчаються у звичайній групі, тому додаткове фінансування не передбачено, а на 4-му і 5-му рівнях за умовами забезпечення підтримки в інклюзивній групи навчається одна дитина і на її освітні потреби виділяють найбільше фінансування. Для дитини 3-го рівня підтримки надають до чотирьох корекційно-розвиткових занять на тиждень і закуповують обладнання на 20% загальної суми фінансової підтримки.

Рух коштів субвенції на надання державної підтримки особам з ООП доволі непростий. Спочатку заклад дошкільної освіти подає органу управління освітою інформацію про кількість дітей з ООП, які здобувають освіту в інклюзивних групах. Це потрібно зробити до 10 вересня.

Далі обласні департаменти освіти подають зведену статистичну інформацію Міністерству освіти і науки України. Субвенцію закладають у державному бюджеті України на наступний календарний рік. Після розподілу коштів субвенції казначейство щомісяця до 10 числа перераховує їх на рахунки обласних бюджетів і бюджету Києва згідно з розписом державного бюджету.

Облдержадміністрації розподіляють субвенції між обласним бюджетом, бюджетами територіальних громад пропорційно кількості осіб з ООП. Органи казначейства перераховують щомісяця до 25 числа на підставі платіжних документів, підготовлених обласними і Київською міською держадміністраціями, кошти на рахунки бюджетів територіальних громад.

Потім заклад дошкільної освіти або орган управління освітою, якщо заклад не має власної бухгалтерії, використовує кошти субвенції на оплату корекційно-розвиткових занять і закупівлю корекційних засобів відповідно до Типового переліку допоміжних засобів для навчання, затвердженого наказом МОН від 23.04.2018 № 414, та за погодженням з батьками. Своє погодження батьки засвідчують підписом в ІПР, де і зафіксовані необхідні дитині засоби.

> Якщо в закладі дошкільної освіти є кілька осіб з ООП з однаковими порушеннями, у разі потреби можна закуповувати спеціальні засоби корекції психофізичного розвитку для спільного користування.

Також спеціальні засоби для навчання особи з ООП, що зазначені в ІПР та призначені для індивідуального користування, можна надавати в тимчасове користування її батькам (іншим законним представникам) на підставі договору про безоплатне користування матеріальними цінностями та акта приймання-передачі в тимчасове користування матеріальних цінностей (п. 10 Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти, затвердженого постановою КМУ від 09.12.2020 № 1289).

Психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги (допомога) надають згідно з ІПР як заняття, які проводять фахівці (із числа працівників закладу дошкільної освіти та/або в разі потреби — додатково залучені фахівці), з якими заклад дошкільної освіти або відповідний орган управління освітою укладають цивільно-правові договори (додаток 3 Порядку та умов надання субвенції). Їх можуть надавати як індивідуально, так і в групі наповнюваністю двоє-шестеро дітей з урахуванням однорідності порушень та індивідуальних особливостей.

Перелік фахівців, які можуть проводити (надавати) додаткові психолого-педагогічні і корекційно-розвиткові заняття (послуги), визначено у додатку 5 Порядку та умов надання субвенції.

Тривалість занять визначають відповідно до віку дітей і виду діяльності за освітніми напрямами (Гранично допустиме навчальне навантаження на дитину у дошкільних навчальних закладах різних типів та форми власності, затверджене наказом МОН від 20.04.2015 № 446).

Заняття проводять:

- для дітей віком від 1 до 3 років — тривалістю до 10 хв;
- у молодшій групі — не більше 15 хв;
- у середній групі — 20 хв;
- у старшій групі — 25 хв.

Відповідно до пункту 6 Порядку та умов надання субвенції оплата праці фахівців за проведення (надання) додаткових психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять (послуг) здійснюється за ставками погодинної оплати праці працівників усіх галузей економіки за проведення навчальних занять у розмірах, передбачених для доцента або кандидата наук, які проводять навчальні заняття з учнями шкіл, установленими в додатку 5 до постанови КМУ «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» від 30.08.2002 № 1298, підвищеними на 20% за роботу з особами з ООП.

Скорочена тривалість корекційно-розвиткових занять, встановлена для дітей з ООП, не є підставою для зменшення оплати за їх проведення.

Забезпечення доступу до освітнього процесу асистента дитини з ООП

За рекомендаціями інклюзивно-ресурсного центру та письмовою заявою одного з батьків або іншого законного представника дитини заклад дошкільної освіти забезпечує доступ до освітнього процесу асистента дитини з особливими освітніми потребами (ч. 5 ст. 11 Закону України «Про дошкільну освіту»).

Асистент дитини не є педагогічним працівником, тому його не призначає на посаду керівник закладу дошкільної освіти. За умови проходження спеціальної підготовки, що підтверджена документально, його лише допускають до освітнього процесу на основі укладеного договору із закладом дошкільної освіти і за згодою та письмовою заявою батьків.

Асистент дитини супроводжує її під час освітнього процесу й не втручається в нього. До його обов'язків належить:

- допомагати в самообслуговуванні;
- підтримувати у спілкуванні та комунікації з дітьми, педагогами та іншими особами;
- організовувати харчування та допомагати їсти;
- стежити за станом здоров'я, допомагати під час необхідних процедур;
- організовувати пересування та допомагати під час пересування;
- допомагати під час ігрової та інших видів діяльності;
- організовувати денний відпочинок (сон);
- допомагати під час здійснення рухової активності.

Асистент дитини забезпечує в освітньому процесі соціальні та соціально-побутові потреби дитини з ООП та дбає про її фізичне та психічне здоров'я; не допускає будь-які форми фізичного та психологічного насильства, приниження честі та гідності, дискримінації за будь-якою ознакою; бере участь у роботі команди супроводу дитини з ООП та в тренінгах, семінарах та інших формах навчання, які здійснюються в закладі дошкільної освіти з питань організації освітнього процесу; своєчасно інформує відповідальних осіб про потреби дитини, зокрема про потребу у придбанні необхідного дитині обладнання тощо.

Умовами допуску асистента учня (дитини) до освітнього процесу для виконання його функцій та вимог до нього, затвердженими наказом МОН від 17.11.2021 № 1236, визначено вимоги до асистента дитини та порядок його допуску до освітнього процесу, зокрема:

1) проходження спеціальної підготовки обсягом не менше 15 годин, що підтверджується відповідним документом;

2) проходження профілактичного медичного огляду;

3) дотримання правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, правил охорони праці, безпеки життєдіяльності, пожежної безпеки, принципу конфіденційності стосовно стану здоров'я та іншої особистої інформації про учасників освітнього процесу.

> Асистентом дитини може бути один із батьків (інший законний представник) здобувача освіти, уповноважена ними особа або соціальний працівник, який надає соціальну послугу супроводу під час інклюзивного навчання.

Осіб (крім соціальних працівників), що планують виконувати чи виконують функції асистента дитини з ООП, готують на базі обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти за Типовою програмою спеціальної підготовки асистента учня (дитини), затвердженою наказом МОН від 08.06.2023 № 708. А соціальних працівників, які надають послугу супроводу під час інклюзивного навчання, готують на базі обласних, Київського міського центру соціальних служб за програмою, затвердженою наказом Міністерства соціальної політики України.

Зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання визначено Державним стандартом соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання, затвердженим наказом Мінсоцполітики від 23.12.2021 № 718. Відповідно до нього для отримання цієї послуги за рахунок бюджетних коштів один із батьків дитини з ООП звертається до виконавчого органу сільської, селищної, міської ради з письмовою заявою. До неї додає копію висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, що надав інклюзивно-ресурсний центр, в якому зазначено потребу дитини в супроводі під час інклюзивного навчання.

Підставою для отримання соціальної послуги за рахунок бюджетних коштів є рішення виконавчого органу. Відмова у наданні соціальної послуги супроводжується письмовим повідомленням батьків отримувача соціальної послуги із зазначенням причин відмови.

Зміст соціальної послуги та її обсяг для кожної дитини з ООП визначають індивідуально залежно від результатів оцінювання індивідуальних потреб і зазначають в Індивідуальному плані надання соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання.

Цю послуга надають впродовж навчального року в приміщенні, на території закладу дошкільної освіти, на іншій території під час проведення заходів у межах освітнього процесу. Докладніше про надання послуги соціального супроводу під час інклюзивного навчання висвітлено в листі МОН від 19.08.2022 № 1/9540-22 «Щодо асистента учня (дитини) в закладах освіти».

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Ступені та причини порушення слуху в дітей

Можливість сприймати звуки має важливе значення для розвитку дитини. Слух допомагає орієнтуватися в просторі, є джерелом отримання інформації, пізнання довкілля, впливає на рівень безпеки людини в навколишньому середовищі, вкрай важливий для оволодіння словесним мовленням. Слух — це відображення дійсності у формі звукових явищ, здатність людини (живого організму) сприймати й розрізняти звуки. Ця здатність реалізується завдяки дії органу слуху, або слухового аналізатора.

Слуховий аналізатор складається з:

- периферійного або рецепторного відділу (зовнішнє, середнє та внутрішнє вухо);
- центрального або коркового відділу, який розташований у скроневих ділянках великих півкуль головного мозку.

> Людина сприймає звуки в діапазоні від 16 до 20000 Гц. Словесне мовлення звучить у межах 100—1200 Гц.

Слух порушується, коли ушкоджено слуховий аналізатор у його периферичному або центральному відділі. Порушення слуху в дітей бувають вродженими або набутими. Спричинити їх можуть деякі інфекційні захворювання, травми, неконтрольоване вживання антибіотиків, спадковість тощо.

Порушення слуху вважають стійким, якщо з часом ознак покращення функції не спостерігається, медичні заходи виявляються неефективними.

Діти з порушеннями слуху відрізняються за ступенем втрати слуху, часом її виникнення, характером порушення та іншими важливими ознаками.

Ступінь порушення слуху може суттєво відрізнятися. При важких порушеннях людина може почути лише найгучніші сигнали біля вуха. Натомість при незначному зниженні слуху людина може сприйняти більшість звуків довкілля, зокрема мовлення. Незначне зниження слуху лише трохи ускладнює мовленнєве спілкування. Залежно від ступеня порушення слуху виділяють дві групи дітей — діти зі зниженим слухом і діти з глухотою.

Діти зі зниженим слухом — діти із частковою стійкою втратою слуху. Ця категорія визначається за такими критеріями: ступінь порушення слухової функції (від 15 до 80 дБ) та можливість засвоєння словесного мовлення на основі слухових вражень (слух дає змогу певною мірою опанувати мовлення природним шляхом на основі слухового сприймання та наслідування).

Діти з глухотою — діти з важкою стійкою втратою слуху (понад 80 дБ), які без слухопротезування та/або фахової допомоги не можуть опанувати усне словесне мовлення на слуховій основі.

Застосування сучасних високотехнологічних технічних засобів корекції слуху (індивідуальні слухові апарати, системи кохлеарної імплантації) суттєво покращує слухове сприймання дитини та розширює її можливості пізнання світу звуків та опанування мовлення. У випадках ефективного слухопротезування поділ дітей з порушеннями слуху на глухих та зі зниженим слухом набуває умовного характеру.

Останні роки в особливу групу дітей з порушеннями слуху почали виокремлювати дітей з кохлеарними імплантами. Це діти, які мають низькі показники слуху, але можуть якісно сприймати акустичні сигнали завдяки високотехнологічним засобам слухопротезування — кохлеарним імплантам.

Діти з кохлеарними імплантами — діти з порушеннями слуху, які слухопротезовані за допомогою систем кохлеарної імплантації.

Згідно з міжнародною класифікацією виокремлюють чотири ступені порушення слуху. Критерієм поділу на ступені є середня втрата слуху на частотах 500—2000 Гц:

- I ступінь — до 40 дБ;
- II ступінь — 41—55 дБ;
- III ступінь — 56—70 дБ;
- IV ступінь — 71—90 дБ.

Якщо втрата слуху є більшою ніж 90 дБ, діагностують глухоту.

Соціальна оцінка слуху	**Ступінь порушення слуху**	**Сприймання усного словесного мовлення, відстань у метрах**		**Пороги сприймання акустичних сигналів (тонів) на частотах 500, 1000, 2000, 4000 Гц, у дБ**
		шепітне мовлення	**розмовне мовлення**	
Практично збережений слух	0	10—5	80—60	0—15
Соціально адекватний слух	I ст. — легке порушення	4—1,5	5 і більше	16—45
	II ст. — середнє порушення	1,5—0,5	5—3	46—55
Соціально неадекватний слух	III ст. — важке порушення	0,5—0	3—1	56—75
	IV ст. — глибоке порушення	0	0—1 (крик)	76—90
	V ст. — глухота	0	0	91 і більше

Майже 5% населення планети мають порушення слуху, переважна більшість (90%) — з дитинства. Кількість новонароджених із порушенням слуху та дітей, які втратили слух у перший рік життя, щороку зростає.

Порушення слуху спричиняє зниження рівня безпеки, труднощі орієнтування в акустичному середовищі, особливості мовленнєвого розвитку. Втрата слуху понад 25 дБ погіршує розбірливість мовлення й ускладнює формування слухомовленнєвих навичок у дітей. На розвиток дитини найбільше впливають вроджені й набуті в ранньому віці порушення слуху.

Супровід дітей раннього віку

Супровід дітей з порушеннями слуху раннього віку поєднує медичний, психологічний, соціальний та освітній компоненти. Його мета — запобігти проблемам пізнавального, комунікативного та соціального характеру.

Раннє втручання щодо дітей з порушеннями слуху — міждисциплінарна сімейноцентрована система допомоги дітям раннього віку з порушеннями слуху, що передбачає скринінг слуху новонароджених, аудіологічну діагностику, слухопротезування, реалізацію індивідуальної програми підтримки та спрямована на запобігання виникненню додаткових труднощів у розвитку дитини й підвищення якості життя родини (Концепція створення та розвитку системи раннього втручання, схвалена розпорядженням КМУ від 26.05.2021 № 517-р).

Основні складники допомоги дитині та її родині:

- виявлення порушення слуху;
- слухопротезування;
- корекційно-розвиткова робота мультидисциплінарної команди за участю батьків.

Вирішальне значення для розвитку дитини з порушенням слуху має рання діагностика та рання комплексна медико-психолого-педагогічна допомога. Згідно із сучасними світовими стандартами для того, щоб запобігти чи мінімізувати негативні наслідки порушення слуху, необхідно:

- виявити його — у перший місяць життя дитини;
- встановити характер і ступінь порушення — до трьох місяців;
- здійснити слухопротезування та розпочати педагогічну допомогу — у віці до шести місяців*.

В Україні законодавчо унормовано обов'язковий скринінг слуху новонароджених, а також перевірку перед зарахуванням до закладу дошкільної освіти (не пізніше трирічного віку) та закладу загальної середньої освіти (не пізніше шестирічного віку) (Порядок скринінгу слуху дітей, затверджений наказом МОЗ від 09.06.2021 № 1144).

Варто перевірити слух, якщо мовлення дитини не відповідає віковим нормам, втрачаються вже набуті мовленнєві навички, дитина не реагує на звукові сигнали тощо.

Усі діти, у яких при діагностичному обстеженні виявлено порушення слуху, підлягають обліку для того, щоб організувати подальше спостереження та надати ранню допомогу: лікування (за потреби), слухопротезування індивідуальними слуховими апаратами та/або системами кохлеарної імплантації, проведення занять із сурдопедагогом, психологом та облаштування сприятливого для розвитку середовища вдома та в закладі дошкільної освіти.

Важливими аспектами супроводу дітей раннього віку є:

- спрямованість роботи педагогів і батьків на розвиток комунікативних навичок, гри, емоційного контакту з дитиною;

* Об'єднаною комісією по слуху дітей було сформульовано Стандарт раннього виявлення і корекції порушень слуху (США, 2007), що став загальноприйнятим й отримав назву «1-3-6» відповідно до граничних оптимальних вікових меж виявлення порушення (до 1 місяця), визначення ступеня та характеру порушення (до 3 місяців) та початку корекційно-реабілітаційних заходів (до 6 місяців).

- надання фахівцем допомоги в організації комунікативно насиченого середовища вдома та збереження або налагодження й удосконалення емоційного контакту / взаємодії між членами родини (незалежно від провідного засобу комунікації в родині — словесна або/та жестова мова);
- забезпечення перебування дитини в мовленнєвому середовищі, яке мотивує її до слухання та спілкування;
- розвиток навичок слухання та мовлення дитини відповідно до її віку й досвіду;
- використання набутих навичок у щоденній діяльності.

Відповідно до запитів батьків, мови спілкування в родині (переважно жестова мова) до раннього втручання залучають педагогів, які знають жестову мову.

Слухопротезування

Покращити слухове сприймання можна за допомогою слухопротезування індивідуальними слуховими апаратами або системами кохлеарної імплантації (фото 1). На ринку України представлена широка лінійка слухових апаратів низки виробників, які відрізняються між собою за технічними характеристиками, показаннями для застосування, функціональністю. У практиці оперативного втручання використовують системи кохлеарної імплантації кількох закордонних виробників.

Фото 1

Слухопротезування слуховими апаратами має мінімум протипоказань (гострі запальні процеси у внутрішньому, середньому або зовнішньому вусі, які можуть прогресувати через закриття зовнішнього слухового проходу).

Переваги слухопротезування:

- підвищення рівня безпеки, що є актуальним для всіх, незалежно від вибору мови спілкування (словесна чи жестова);
- орієнтування в акустичному середовищі (зменшує рівень стресу, збільшує можливості швидкої адекватної реакції на те, що відбувається довкола);
- збільшення «ваги» слухового компонента у сприйманні мовлення та опануванні власним мовленням;
- збільшення соціально-комунікативних можливостей (розширення кола осіб — комунікативних партнерів, покращення якості комунікації в широкому розумінні).

Готуватися до слухопротезування потрібно одразу після виявлення порушення слуху, а до виявлення — одразу після виникнення порушення. Роботу із сурдопедагогом необхідно розпочати одразу після виявлення порушення, ще до початку користування засобами слухопротезування.

> **Кохлеарна імплантація** — це система заходів, спрямована на забезпечення фізичної можливості сприймати звуки, до якої входить передопераційне обстеження, хірургічна операція з протезування недієздатного рецептора слухового аналізатора (кортієвого органа), підключення й програмування системи та налаштування мовленнєвого процесора.

Кохлеарне імплантування надає можливість сприймати звуки різних частот і різної інтенсивності, що важливо для пізнання навколишнього світу, орієнтування в акустичному середовищі, встановлення соціальних контактів. Його ефективність забезпечується технічними характеристиками імпланта, особливостями передопераційної підготовки, технологією хірургічного втручання та якістю подальшого супроводу (фото 2).

Фото 2

Кохлеарна імплантація не обмежується медичним втручанням і технічним супроводом, а передбачає тривалий корекційно-розвивальний вплив на слухомовленнєвий розвиток. Педагогічний складник кохлеарного імплантування передбачає систематичні корекційно-розвиткові заняття з розвитку слухового сприймання та мовлення на відновленій сенсорній основі.

У рекомендаціях Всесвітньої доповіді про слух 2021 року зазначено, що кохлеарний імплант є найефективнішим нейропротезом з усіх, які розроблено й використовуються в реабілітації.

В Україні унормовано безоплатне слухопротезування системами кохлеарної імплантації (постанова КМУ «Деякі питання впровадження та реалізації нового механізму фінансового забезпечення надання третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги в окремих науково-дослідних установах Національної академії медичних наук» від 03.03.2021 № 181).

Що варто зробити перед зарахуванням дитини з порушенням слуху до закладу дошкільної освіти

Діти з порушеннями слуху суттєво різняться як за станом слуху, так і за мовленнєвим, пізнавальним розвитком, мовою спілкування тощо. Тому універсальних рішень, які були б оптимальними для всіх дітей, немає. У кожному конкретному випадку команда супроводу закладу дошкільної освіти має добирати технології, педагогічні підходи, здійснювати адаптації освітнього середовища, враховуючи потреби конкретної дитини та запити її батьків.

> **Інклюзивне освітнє середовище** — сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб і можливостей (Закон України «Про освіту»).

Створити безбар'єрне освітнє середовище

Перед зарахуванням дитини з порушенням слуху до закладу дошкільної освіти варто попередньо оцінити доступність простору для такої дитини та вжити заходів для створення аудіальної (звукової) та соціально-комунікативної безбар'єрності освітнього середовища. Зокрема, мінімізувати сторонні та фонові шуми (звукоізоляція), розташувати робоче місце дитини так, щоб вона мала можливість бачити обличчя педагога, а відстань була комфортною для слухового сприймання.

Для жестомовної дитини (дитини, для якої жестова мова є основним засобом спілкування) важливо забезпечити словесно-жестовий переклад. Доцільно усне мовлення супроводжувати писемним, демонструючи таблички з відповідними написами або роздруковані опорні слова, словосполучення, речення, тексти, які необхідно заздалегідь підготувати. Для того щоб полегшити сприйняття навчального матеріалу дитині з порушенням слуху, використовують унаочнення. Добір і виготовлення таких наочних матеріалів — ще один аспект підготовки закладу дошкільної освіти до роботи з дитиною з глухотою або зі зниженим слухом.

Подбати про обладнання

Варто приділити увагу створенню ресурсної бази для слухомовленнєвого розвитку. Для цього необхідно придбати іграшки, музичні інструменти з різною інтенсивністю та частотним діапазоном звучання, дібрати аудіозаписи голосів тварин, птахів, комах, звуків природи, руху транспорту та ін. В умовах дистанційного навчання необхідною буде цифровізація навчальних матеріалів.

Для роботи з дітьми з порушеннями слуху в інклюзивній групі знадобиться додаткове обладнання та дидактичні матеріали, при виборі яких можна скористатися Типовим переліком допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти, затвердженим наказом МОН України від 23.04.2018 № 414.

Забезпечити методичну допомогу педагогам

У кожній інклюзивній групі передбачено посаду асистента вихователя; у закладі створюють команду супроводу, що об'єднує педагогів і батьків. Команда супроводу розробляє ІПР, у якій зазначає всі необхідні адаптації та додаткові освітні послуги.

Педагогам знадобляться нові знання про особливості дітей з порушеннями слуху, потреби та можливості і способи їх задоволення. Методичну допомогу можна отримати в інклюзивно-ресурсних центрах та обласних ресурсних центрах підтримки інклюзивної освіти. Здійснювати фахову підтримку педагогів інклюзивних закладів можуть й освітяни спеціальних дитсадків і шкіл. Така практика поширена і за кордоном, і в Україні. Цінні професійні навички для роботи з дітьми з порушеннями слуху та дітьми з іншими ООП педагоги мають можливість отримати на курсах підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, які на постійній основі діють в Інституті спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

Побудувати партнерські взаємини з батьками

Законодавство відводить батькам провідну роль і головну відповідальність за розвиток дитини (Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», Концепція Нової української школи)*. Батьки мають право обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття освіти дитиною. Тобто діти з порушеннями слуху можуть навчатися як у спеціальних закладах дошкільної освіти, дошкільних відділеннях спеціальних шкіл, спеціальних групах закладів освіти комбінованого типу, так і в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти. Батьки — повноправні члени команди супроводу.

Педагогам необхідно побудувати партнерські взаємини з батьками дитини з порушенням слуху, спільно планувати освітній шлях дитини, добирати стратегії впливу, методики роботи з дитиною, разом вирішувати освітні, зокрема корекційно-розвивальні, завдання, моніторити успішність дитини, колегіально обговорювати важливі питання щодо комфортності перебування дитини в закладі, її успішності в опануванні навчального матеріалу тощо.

Щоб полегшити дитині адаптування до умов перебування в закладі дошкільної освіти, педагоги можуть надати рекомендації батькам про те, які комунікативні, соціально-побутові, початкові навчальні навички доцільно формувати в дитини перед вступом у заклад освіти. Якщо дозволяє вік дитини, необхідно навчити її дотримуватися елементарних правил експлуатації індивідуальних технічних засобів корекції слуху (слухових апаратів і систем кохлеарної імплантації).

Рекомендуємо педагогам запитати батьків про те, коли треба знімати / надівати чи вимикати індивідуальні слухові апарати та/або звукові процесори систем кохлеарної імплантації, замінювати батарею, як це робити. Також варто заздалегідь ознайомитися з основними правилами поводження зі слуховими апаратами та системами кохлеарної імплантації, зокрема уникати механічних пошкоджень, зберігати у спеціальних контейнерах. Докладнішу інформацію з цього питання необхідно дізнатися у батьків, фахівців (членів команди супроводу).

Діти дошкільного віку з порушеннями слуху у спеціальних закладах здобувають освіту за такими програмами розвитку, у яких максимально враховано особливості й потреби таких дітей. Спеціальні програми можна використовувати як цінний ресурс під час організації діяльності інклюзивної групи. Корисними для педагогів насамперед можуть бути рекомендації про мовленнєвий розвиток, зміст корекційно-розвивального складника освітнього процесу. З такими програмами педагоги інклюзивних закладів можуть заздалегідь ознайомитися на сайтах Міністерства освіти і науки України, Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, в електронній бібліотеці Національної академії педагогічних наук України.

* У Законі України «Про освіту» зазначено, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості (ст. 55). Законом України «Про дошкільну освіту» передбачено, що систему дошкільної освіти разом із закладами дошкільної освіти, органами управління освітою, науковими і методичними установами становить освіта та виховання в сім'ї (ст. 5 розд. І). Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей; а відвідування дитиною закладу дошкільної освіти не звільняє сім'ю від обов'язку виховувати, розвивати і навчати її в родинному колі (ст. 8 розд. І).

Кожна дитина з порушенням слуху потребує допомоги сурдопедагога, систематичних корекційно-розвиткових занять з розвитку слухового сприймання та формування мовлення, ритміки, можуть бути необхідними й заняття з психологом, логопедом; вивчення жестової мови тощо. Тому перед зарахуванням дитини до закладу дошкільної освіти батькам необхідно вирішити, де саме дитина буде отримувати такі послуги (у закладі освіти, в якому перебуває дитина, чи поза ним), врахувати територіальну доступність, методичну спрямованість.

Педагоги, за необхідності, можуть провести бесіду з батьками про необхідність професійного корекційно-розвиткового впливу, надати рекомендації щодо того, де такі послуги можна отримати (можливі варіанти: спеціальний заклад освіти, медичний центр слуху і мовлення, до складу якого входить психолого-педагогічне відділення, приватний реабілітаційний центр тощо). До корекційно-розвиткової роботи на договірних засадах можуть бути залучені позаштатні фахівці-сурдопедагоги.

Ще одне важливе питання, яке мають розв'язати батьки слухопротезованих дітей, — технічний супровід, а саме: контроль роботи й поточний ремонт індивідуальних слухових апаратів, планові та, за потреби, позапланові налаштування звукових процесорів систем кохлеарної імплантації.

Провести батьківські збори

Першою передумовою інклюзивного навчання є прийняття всіма учасниками освітнього процесу, зокрема батьками (дітей з ООП та з нормотиповим розвитком), філософії визнання цінності розмаїття, індивідуальності, унікальності та обдарованості кожної дитини, дотримання принципу «всі різні — всі рівні».

Перед зарахуванням дитини з порушенням слуху до групи доцільно підготувати та провести батьківські збори, під час яких розказати про особливості й переваги інклюзивного навчання. Зокрема, звернути більше уваги на індивідуальні можливості кожної дитини, формування дружніх стосунків, додаткове обладнання та матеріали. Дати відповіді на запитання батьків, оскільки вони не є фахівцями в питанні інклюзії і, можливо, раніше не стикалися з таким видом організації освітньої діяльності.

Підготувати дітей у групі та познайомити із закладом дитину з порушенням слуху

З дітьми у групі варто проводити заняття, що сприяють вихованню поваги до індивідуальності кожного, взаємопідтримки. Не акцентувати увагу на особливих потребах, а говорити, що кожна людина має свої унікальні здібності й особливості, водночас всі хочуть мати друзів, брати участь в іграх, досягати успіху. За потреби наголосити на уважному ставленні до таких засобів, як окуляри, слухові апарати (не торкатися без дозволу власника, не ламати).

Для дітей, які приходять у заклад дошкільної освіти, рекомендовано розробити програму ознайомлення з ним. Вона може передбачати: знайомство дитини та батьків із закладом дошкільної освіти та працівниками; зустрічі педагогів (вихователь, спеціальний педагог, практичний психолог та інші) з фахівцями, які займалися з дитиною на попередньому етапі (наприклад, сурдопедагогом, який проводив заняття з дитиною і може надати цінні поради) тощо.

Навіть якщо поки в групі немає дітей з порушеннями слуху, педагогам доцільно пройти профільні курси, почати створювати інклюзивний освітній простір, дружній до всіх дітей, формувати позитивне сприйняття інклюзії, підготувати відповіді для батьків на запитання, що можуть виникати на початку організації інклюзії в групі. А також продумати зміни підходів, методів, матеріалів так, щоб вони відповідали принципам універсального дизайну в освіті, адже це сприятиме досягненню успіхів всіх вихованців.

Особливості роботи з дітьми дошкільного віку та адаптація освітнього середовища

Якщо в групі є дитина з порушеннями слуху, потрібно створити таке середовище, яке враховує її особливі освітні потреби, передбачає певні зміни. Для цього треба виявити й усунути перешкоди, що заважають дитині брати активну участь у навчанні та взаємодії. Такі бар'єри можуть бути фізичні, організаційні, методичні тощо. А ще бар'єрами є ставлення оточення, наявні стереотипи та упередження.

Основні взаємопов'язані складники, які потрібно враховувати при забезпеченні доступності в закладі дошкільної освіти:

- комунікація — спілкування, участь, взаємодія, соціальні контакти, активність;
- навчання — знання, навички, уміння застосовувати знання, реалізація здібностей тощо;
- орієнтація в навколишньому середовищі, зокрема звуковому та візуальному.

Діти з глухотою та діти зі зниженим слухом як засіб спілкування використовують словесну та/або жестову мову (словесна мова як основний засіб спілкування; жестова мова як основний засіб спілкування; однакове володіння словесною та жестовою мовами).

Діти з порушеннями слуху сприймають інформацію частково за допомогою слуху (залежно від ступеня зниження слуху, можливості компенсувати порушення слуховими апаратами або кохлеарними імплантами), зору (важливий додатковий або основний канал отримання інформації при порушенні слуху), а також тактильних і вібраційних відчуттів.

Вихователям потрібно передбачити адаптації для сприймання дітьми звукової інформації, приміром:

- дублювати її засобами, які можна сприймати за допомогою зору (візуально);
- забезпечити оптимальні умови для сприймання звукової інформації (частина дітей може її сприймати, але дещо спотворено, не в повному обсязі, за умови наявності наочності, відсутності зайвих шумів тощо);
- частково спрощувати усні повідомлення та письмові тексти, пояснювати нові, незнайомі слова з опорою на наочність і досвід дитини.

Для дітей з глухотою і зі зниженим слухом, для яких основним (або одним з основних) засобом спілкування є українська жестова мова, доступність передбачає використання жестової мови як мови спілкування та навчання поряд зі словесною (переважно письмо і читання). Тому або педагог має володіти жестовою мовою, або потрібно залучати перекладача жестової мови.

Важливо наголосити, що зниження слуху більшою мірою впливає на розвиток мовлення дитини — сприймання та розуміння мовлення оточення, власний пасивний (розуміє) і активний (використовує у спілкуванні) словниковий запас, формування звуковимови, опанування граматичними категоріями мови тощо. Тому умовою успішного навчання є додаткова допомога в розвитку всіх сторін мовлення дитини, часткове (тимчасове) спрощення (зниження складності) словесних висловлювань вихователя: прості речення, пояснення незнайомих слів (зокрема, за допомогою наочності), короткі чіткі інструкції тощо. Доступність також передбачає можливість презентації знань дитиною в різний спосіб, врахування труднощів в опануванні мови та мовлення.

Зниження слуху впливає на соціалізацію, налагодження комунікації, що є не менш важливим для розвитку дитини, ніж навчання. Необхідно забезпечити відповідну підтримку, залучати до спільних видів роботи в групі, під час заходів, ігрової діяльності, створювати умови для самореалізації, виявлення здібностей тощо.

Умови для успішного розвитку та навчання

- Вчасне виявлення порушень слуху в дитини, вчасне оптимальне слухопротезування, залучення до системи корекційно-розвиткового супроводу.
- Забезпечення комунікації з дитиною, починаючи з раннього віку, із застосуванням різних засобів (словесна, жестова мова) залежно від індивідуальних потреб дитини та запитів батьків.
- Рівний доступ до спілкування, навчання, участі та соціальних контактів дитини, з урахуванням її індивідуальних мовних і комунікативних потреб. Оптимальне освітнє середовище для дитини з порушенням слуху — це «комунікативно насичене середовище» (розвиток першої мови дитини; повноцінна комунікація з педагогами й однолітками, які спілкуються мовою дитини; врахування рівня слуху дитини, її можливостей і здібностей).
- Застосування необхідних адаптацій змісту, методів і матеріалів з урахуванням унікальних потреб дитини (мова / мовлення, навчання, спілкування тощо).
- Доступність корекційно-розвиткових послуг (занять) з розвитку слухового сприймання, мовлення тощо відповідно до потреб (якщо дитина проходила комплексну оцінку розвитку в інклюзивно-ресурсному центрі, то у висновку будуть зазначені напрями корекційно-розвиткової роботи та фахівці, які їх мають забезпечувати).
- Доступність спілкування в жестомовному середовищі, занять з вивчення української жестової мови (для дітей, основною мовою спілкування яких є жестова мова). Якщо дитина спілкується жестовою мовою, вільне володіння педагогами жестовою мовою — обов'язкове. Важливою є можливість спілкування з однолітками й дорослими, які мають порушення слуху (наявність соціальних зразків для наслідування забезпечують розвиток самосвідомості, комунікацію, соціально-емоційний добробут).
- Використання технічних засобів звукопідсилення колективного використання, спеціальних допоміжних засобів, комп'ютерних корекційно-розвиткових і навчальних програм.
- Відповідна підготовка педагогів, які пройшли навчання та мають досвід роботи з дітьми зі зниженим слухом або з глухотою.
- Організація командної роботи вихователя, сурдопедагога, психолога, сурдолога та інших фахівців, спільне планування процесу навчання.
- Співпраця з батьками, допомога їм, забезпечення інформацією та навчальними матеріалами (за потреби).
- Моніторинг прогресу та контроль розвитку дитини (звертаємо увагу на комунікативні навички, розвиток словесного мовлення та/або жестової мови, академічні успіхи, соціально-емоційний стан, орієнтуючись на вік дитини). Враховуючи те, що умови розвитку дитини можуть бути не оптимальними (невчасно діагностовано порушення слуху, не проводилися заняття з сурдопедагогом тощо), брати до уваги потрібно індивідуальні досягнення дитини, а не вікові норми. Якщо рівень розвитку дитини не досягає очікуваного прогресу, перелік послуг необхідно переглянути та, можливо, змінити. Послуги мають базуватися на індивідуальних потребах дитини, а не на доступності ресурсів.

Спектр і ступінь труднощів дитини, напрями та обсяг підтримки залежать від багатьох чинників та є індивідуальними для кожної дитини.

Поради та рекомендації з організації освітнього середовища

- Подбати про достатнє освітлення, щоб бачити обличчя всіх, хто залучений або може бути залучений до розмови та орієнтування у загальному контексті (ситуації) спілкування; важливо бачити наочність, підписи тощо.
- Забезпечити доречне розташування дитини у групі (звукову та зорову доступність, зокрема, обрати місце для дитини ближче до вихователя).
- Подбати про те, щоб дитина завжди бачила обличчя вихователя, коли він говорить (уникати ситуацій, коли вихователь говорить, відвернувшись від дитини).
- Дотримуватися слухової «робочої відстані» (відстані, на якій дитина здатна сприймати акустичні сигнали).
- Знизити рівень загального шуму та відлуння, уникати полілогу (говорити по черзі), мінімізувати фоновий шум від внутрішніх (робота технічних засобів, переміщення стільців, навчального обладнання тощо) і зовнішніх (з коридорів, інших груп, вулиці, ігрових майданчиків тощо) джерел.
- Говорити, дотримуючись природних темпу, гучності, виразності мовлення, артикуляції (занадто гучне та/або уповільнене мовлення утруднює розуміння).
- Використовувати наочність, схеми, таблиці, макети, піктограми, інсценування, драматизацію, досліди тощо (підкріплення словесної інформації наочністю); надавати зразок виконання завдання.
- Використовувати підписи, дублювати усну інформацію у письмовій та/або візуальній формі, використовувати різні відео, мультфільми тощо.
- Уникати тривалого монологу вихователя, занадто розгорнутих речень; використовувати чіткі, покрокові, візуалізовані інструкції; за потреби знизити складність усних повідомлень, пояснювати нові, незнайомі слова, абстрактні поняття з опорою на наочність і досвід дитини.
- Збільшувати час на виконання завдань; повторювати матеріал і закріплювати навички перед переходом до вивчення нового.
- Враховувати специфічне слухо-зорове сприймання мовлення (зокрема, важко малювати та одночасно слухати тощо).
- Володіти вихователю жестовою мовою або залучати перекладача жестової мови (дотримувати правил організації навчання за участі перекладача жестової мови), якщо дитина користується жестовою мовою.
- Забезпечити варіативність і множинність способів презентації навчального матеріалу (вихователь), виконання завдань і презентації знань дітьми (замість усної відповіді запропонувати показати, намалювати тощо).
- Забезпечити за потреби додаткову індивідуальну допомогу в навчанні (додаткова підготовка до занять і закріплення матеріалу після занять з вихователем, асистентом вихователя, батьками).
- Мотивувати дитину, створюючи позитивну атмосферу з опорою на її досвід та інтереси, заохочувати (підбадьорювати, хвалити, відмічати навіть найменші успіхи тощо).
- Забезпечити психологічну підтримку в адаптуванні до нових умов, соціалізації, подоланні психологічних проблем (наприклад, інколи діти можуть відмовлятися носити слухові апарати, оскільки це привертає небажану увагу).

Сурдопедагогіка: спеціальні методи та прийоми

Наука про розвиток, навчання та виховання дітей із порушеннями слуху (дітей з глухотою, дітей зі зниженим слухом, дітей з кохлеарними імплантами) називається сурдопедагогікою (від *лат. surdus* — глухий).

Завдання сурдопедагогіки:

- виявити особливості розвитку, визначити освітні потреби та способи їх задоволення;
- теоретично обґрунтувати та розробити освітню систему, зокрема корекційно-розвиткової допомоги дітям з порушеннями слуху.

Сурдопедагогіка розвивається на міждисциплінарній основі з використанням здобутків загальної педагогіки та психології, нейропсихології, фізіології, отоларингології, аудіології, сурдології.

У сурдопедагогічній практиці використовують три основні підходи у навчанні: жестові, словесні та слухові.

Жестові. У сучасних освітніх системах серед жестових методів поширений білінгвальний (білінгвально-бімодальний) підхід. Його впровадження регламентується низкою міжнародних і вітчизняних нормативно-правових документів. Зокрема, у Рекомендаціях Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про захист жестових мов в державах-членах Ради Європи» (2003 р.) жестова мова розглядається не лише як засіб міжособистісного спілкування жестомовних осіб, а й як засіб навчання. Право на навчання жестовою мовою гарантується Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту». У контексті білінгвального підходу жестово-словесний білінгвізм розглядається як здатність здобувачів освіти вільно володіти і жестовою, і словесною мовами.

> Жестова мова вважається рідною, її опановують першою, а словесну вивчають як другу (за аналогією до іноземної).

Словесні. Передбачають навчання словесного мовлення та вивчення словесної мови як першої та основної або єдиної, а жестової — як допоміжної за потреби.

Слухові. Їх у практику навчання осіб з порушеннями слуху запроваджено завдяки якісному слухопротезуванню високотехнологічними слуховими апаратами та системами кохлеарної імплантації, що дає змогу суттєво розширити слухові можливості, створити слухову основу для сприймання мовлення дітьми з порушеннями слуху та його розвитку шляхом, максимально наближеним до природного. Особливе значення надається ранньому втручанню й передусім ранньому виявленню порушень слуху, слухопротезуванню та початку педагогічної підтримки. Серед слухових методів в освітніх системах різних країн в останні десятиліття широко використовують природний слухоорієнтований усний метод.

У роботі з дітьми з порушеннями слуху, крім загальнопедагогічних, застосовують спеціальні прийоми. Серед них — раннє навчання глобального читання.

Глобальне читання — сприймання писемного мовлення через співвіднесення графічного образу цілого слова, словосполучення, речення з його значенням. При глобальному читанні зоровий образ слова допомагає дитині засвоїти називну функцію мовлення, усвідомити значення та склад мовленнєвих одиниць.

Глобальне читання супроводжується усним мовленням, дактилюванням (використання дактилю — системи пальцевих знаків, кожен з яких відповідає літері української абетки) та/або жестовою мовою. Його використовують як метод навчання сприймати й розуміти звернене мовлення та використовувати його з комунікативною метою, як специфічний засіб спілкування на початковому етапі розвитку словесного мовлення, а також як перший етап навчання аналітичного читання.

Для глобального читання використовують таблички, на яких друкованими літерами написані слова, словосполучення, речення (фото 3). Рекомендовано стандартні розміри табличок — не менше 20 см:

- колір — чорний;
- висота літер — 3 см;
- розташування на папері — відступ 0,5 см від країв таблички;
- відстань між літерами та словами — щоб увага дитини була зосереджена на складі мовних одиниць та їх відмінностях.

У межах методу використовують такі прийоми:

- розташування табличок для глобального читання на предметах оточення;
- добір табличок до предметів, іграшок, малюнків, дій;
- говоріння з одночасною демонстрацією табличок та ін.

Фото 3

Щоб допомогти дитині сприйняти, зрозуміти та запам’ятати слова, словосполучення та речення, використовують також малюнки, піктограми, графічні зображення, схеми.

Труднощі опанування словесного мовлення дітьми з порушеннями слуху зумовлені особливостями слухового сприймання зразків мовлення. Тому для таких дітей важливим є розвиток слухового сприймання. Це процес і результат розширення сенсорної бази сприймання акустичних немовленнєвих і мовленнєвих сигналів, яке відбувається під впливом цілеспрямованої корекційно-розвиткової роботи. Розвиток слухового сприймання забезпечує формування звукових уявлень про довкілля, орієнтування в акустичному середовищі, сприймання зверненого усного мовлення з опорою на слухові можливості дитини.

В основі розвитку слухового сприймання дітей з порушеннями слуху лежить послідовне формування слухових навичок — навичок слухання та інтерпретації акустичних сигналів (виявлення, розрізнення, впізнавання, відтворення), що забезпечує поступове збільшення ваги слухового компонента у сприйманні, розумінні й продукуванні словесного мовлення.

Для формування слухових і мовленнєвих навичок важливими є:

- слухова увага, слухова та слухомовленнєва пам'ять;
- фонематичні процеси;
- когнітивні операції порівняння, аналізу, синтезу акустичних сигналів і мовних явищ.

Розвиток слухового сприймання відбувається не лише на корекційно-розвиткових заняттях, а й під час виконання спеціальних тренувальних вправ на заняттях, під час ігор та в повсякденній життєдіяльності дитини.

Мовлення дітей з порушеннями слуху розвивається на специфічній полісенсорній основі з використанням слухових, зорових, тактильних, вібраційних вражень. Відомо, що навіть мінімальні можливості слухової функції є джерелом інформації, яку отримує дитина з мовлення співрозмовника. Діти з важким порушенням слуху за сприятливих умов сприймають окремі компоненти мовлення на слух: інтонаційне забарвлення, окремі голосні звуки, переважно наголошені. Більшість дітей з порушеннями слуху має можливість сприйняти ритміко-мелодійне оформлення слова, виокремити початок і завершення фрази, «контур слова», розрізнити на слух голосні та деякі приголосні звуки.

Сприймання усного словесного мовлення на зоровій основі називають читанням з губ. Це специфічний спосіб сприймання й розуміння усного мовлення людьми через зорове сприймання положення та рухів органів артикуляційного апарату.

Темп і рівень розвитку мовлення — індивідуальні. Вони залежать від впливу низки чинників — внутрішніх (стан слуху, вік, коли виникло порушення, мовленнєві здібності, особливості функціонування вищої нервової діяльності тощо) та зовнішніх (час виявлення порушення, участь у програмах раннього втручання, час і спосіб слухопротезування, освітні технології, залученість батьків тощо).

Комунікація в роботі з дітьми з порушеннями слуху

Важливою частиною освітнього середовища є його соціально-комунікативний складник, який відіграє визначальну роль у формуванні навичок спілкування та засвоєнні правил взаємодії, розвиткові мовлення, пізнанні довкілля.

Як комунікувати з дитиною, яка має порушення слуху, щоб максимально використати розвивальний потенціал повсякденної взаємодії з нею? Пропонуємо кілька науково обґрунтованих і перевірених на практиці прийомів. Їх використання сприятиме формуванню соціальних навичок і розвитку мовлення дитини з порушенням слуху.

Для дитини дошкільного віку важливо:

- створити можливість спілкуватися з іншими, зокрема з дітьми та дорослими без порушень слуху;
- забезпечити постійне вправляння дитини у сприйманні зверненого мовлення та його використанні з комунікативною метою;
- стимулювати мовленнєву активність дитини цікавими вправами та змістовним спілкуванням;
- включати у повсякденне спілкування нові слова, що стосуються різних сфер життєдіяльності дитини;
- надавати схвальну емоційну підтримку, створювати ситуації успіху.

Нові слова, словосполучення й речення радимо промовляти:

- коли дитина побачила предмет, виник інтерес до предмета;
- якщо в дитини є потреба в об'єкті (хоче іграшку, щось смачне, гратися, гуляти тощо);
- у різноманітних ситуаціях, свідком або учасником яких є дитина;
- називаючи дії та емоційні стани самої дитини та інших.

Для того щоб допомогти дитині «зрозуміти» звук (джерело, напрямок звучання тощо), використовують прийом «опредмечування» аудіосигналів. Після того як дитина почула звук, треба звернути її увагу на предмет, який звучав, продемонструвати, які дії зумовили звучання (впала іграшка, хтось постукав у двері, закипіла вода в чайнику, увімкнули пилосмок, заплакала дитина, тато покликав, задзвенів телефон, заспівала пташка тощо).

Ще один ефективний прийом — предметно-дієве використання мовлення. Це мовленнєвий супровід того, що спостерігає дитина (називання тих осіб, предметів, які є у полі зору дитини, коментування того, де перебуває, що робить дитина або присутні).

Корисні форми роботи з дітьми, які мають порушення слуху, — у **Додатках 2, 3.**

Важливо бути поруч із вихованцями, підтримувати, допомагати. Адже те, що дитина сьогодні робить разом із дорослим, завтра вона зможе виконати вже самостійно.

Навіть найменший результат дає дитині відчуття успіху, задоволення і стимулює до подальшої діяльності. Відсутність успіху, навпаки, засмучує її, викликає незадоволеність, через що вона втрачає інтерес до спілкування, гри, будь-якої діяльності, стає пасивною.

Не слід підкреслювати негативні моменти, варто фіксувати увагу на тому, що вийшло правильно, підтримувати мотивацію дитини та впевненість у власних силах.

Щоденна копітка праця разом з дитиною допоможе реалізувати її інтелектуальний потенціал, розвинути вроджені здібності, сформувати необхідні компетентності, опанувати освітню програму та впевнено розпочати навчання в школі.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Дошкільники з порушеннями зору: що потрібно знати та як організувати роботу

Діти з порушеннями зору — найчисленніша група серед дітей з особливими освітніми потребами, для яких організовують інклюзивне навчання в закладах дошкільної освіти. Що потрібно знати педагогам, щоб результати навчання цих дітей були успішними, та як організувати роботу з ними?

Особливості зорового сприймання

Оскільки особливості зорового сприймання в дітей з порушеннями зору різні, відрізнятимуться і підходи до організації роботи з ними.

Зір є результатом взаємодії таких його функцій:

- гострота зору;
- поле зору;
- контрастна чутливість;
- бінокулярна координація;
- темнова та світлова адаптація;
- кольоровий зір.

Велике значення мають також окорухові функції, що розвиваються одночасно і у зв'язку зі всіма зазначеними вище.

> Гострота та поле зору — найважливіші із зорових функцій. Саме їхній стан є показником ступеня важкості зорового порушення в дитини.

Гострота зору є здатністю розрізняти дрібні деталі предметів. Якщо порушень немає, то вона дорівнює 1. Діти зі сліпотою та зниженим зором мають гостроту зору від 0 до 0,4 з оптимальною корекцією (в окулярах) на оці, що бачить краще. Щоб визначити зорові можливості дитини дошкільного віку, потрібно спиратися на інформацію про гостроту її зору в окулярах на тому оці, в якого вона вища.

Гострота зору	Що можуть бачити діти з корекцією на оці, яке бачить краще
0,005—0,01	Розрізняють контури об'єктів на відстані 0,5—1,5 м без виділення деталей. У цьому випадку використовують зір лише, щоб орієнтуватися у просторі
0,02—0,04	При пересуванні у просторі розрізняють на відстані 3—4 м форми предметів, їхні розміри та яскравий колір. Можуть розглядати збільшені ілюстрації, бачити окремі букви в дитячих книжках, але вчитимуться вони за допомогою шрифту Брайля
0,05—0,08	Розрізняють предмети, що рухаються, на відстані 4—5 м, розрізняють збільшений шрифт у дитячих книжках, контурні та контрастні зображення, кольорові ілюстрації
0,09—0,4	Можуть читати звичайні книжки, доволі добре орієнтуються у просторі, на відстані спостерігають за предметами навколо них. Але щоб сприймати їм потрібно більше часу, ніж дітям з нормальним зором, та спеціальні методи навчання

Поле зору — це розміри того простору, який ми бачимо по горизонталі та вертикалі при нерухомому погляді, тобто тоді, коли дивимося прямо перед собою й очі нерухомі. Для ахроматичних (некольорових) об'єктів нормальне бінокулярне (при одночасному баченні обома очима) поле зору охоплює по горизонталі простір у 180°, по вертикалі — 110°.

Найчастішими є такі порушення поля зору:

- концентричне звуження поля зору, що йде від периферії до центру за всіма напрямками;
- випадання окремих ділянок у середині поля зору або випадання половини поля зору по вертикалі чи по горизонталі.

До чого призводить порушення поля зору? Насамперед до порушення зорового відображення простору: воно або звужується, або деформується. При важкому порушенні поля зору не може бути одномоментного зорового сприймання простору, як при нормальному зорі. Спочатку дитина розглядає його частинами, а потім, в результаті контрольного загального огляду, з'єднує розглянуте по частинах в єдине ціле. Звісно, це впливає на швидкість і точність сприймання, особливо в дошкільному віці, поки дитина не набуде зорової вправності, тобто вміння використовувати можливості свого порушеного зору.

> Незалежно від гостроти зору при звуженні поля зору до 10° дитина належить до категорії незрячих, а до 20° — зі зниженим зором.

У дітей з порушеннями зору також часто страждає **кольоровий зір**, внаслідок чого вони не розрізняють кольори та їхні відтінки. Це кольоросліпота.

Кольоросліпота може бути:

- повною (ахромазія) — дитина бачить весь світ, як в чорно-білому кіно;
- вибірковою — не розрізняє один із кольорів.

Найчастіше порушується сприймання червоного і зеленого кольорів. Дитина з кольоросліпотою визначає темно-зелений як «темно-червоний», світло-зелений — «схожий на світло-червоний» або «світло-сірий».

Буває, що порушення кольорового зору обмежується погіршенням чутливості до якогось тону: дитина добре розрізняє світлі, достатньо насичені, яскраві кольори і погано — темні або світлі, але слабонасичені, неяскраві. У деяких дітей стан кольорового зору на обох очах різний.

Лише незначна кількість дітей з важкими захворюваннями очей має тотальну кольоросліпоту, тобто не розрізняє кольорів взагалі. За дуже низької гостроти зору (0,005 і нижче) в дитини може зберігатися відчуття жовтого і синього кольорів.

> Практика дошкільного виховання дітей із порушеннями зору показала, що здатність розрізняти кольори в певних випадках можна розвивати. Допоможуть у цьому спеціальні вправи з кольоророзрізнення, дидактичні ігри на визначення основних кольорів і їхніх відтінків, малювання та ін.

Гострота зору дитини, її поле зору і кольоровідчуття можуть змінюватися залежно від освітлення. Недостатній або зайвий рівень освітлення, нерівномірний розподіл його яскравості в полі зору, сліпуча дія світла чи наявність різких тіней в полі зору можуть негативно вплинути на зорові функції: знизити гостроту зору і кольоророзрізнення, збільшити порушення поля зору. Такий вплив освітлення на зір пояснюється тим, що деякі діти з порушеннями зору мають знижену або підвищену чутливість до світла.

Спостерігаючи за дитиною, можна скласти уявлення про те, наскільки у неї порушено **світловідчуття**. Дитина:

- з підвищеною світловою чутливістю примружує чи заплющує очі при яскравому світлі сонця або лампи;
- зі світлобоязню робить це при освітленні, яке для інших нормальне;
- зі зниженою світловою чутливістю прагне наблизити до джерела світла (вікна або лампи) те, що хоче розглянути.

Зорову роботу дитини зі зниженою світловою чутливістю необхідно організовувати з достатнім загальним освітленням приміщення (до 500 люксів) та її робочого місця. Для дитини з різким зниженням чутливості до світла потрібна висока освітленість робочого місця, іноді до — 1500 люксів. Це вирішується шляхом підбору комфортного освітлення, при якому дитина найкраще бачить.

Значна частина дітей з порушеннями зору повільно звикає до зміни освітленості. Вони важко адаптуються до більш низької освітленості. Наприклад, при переході зі світлої групової кімнати в напівтемний коридор вони довше, ніж діти з нормальним зором, залишаються дезадаптованими і погано розрізняють контури навколишніх предметів. В цьому випадку йдеться про порушення **темнової адаптації**, яка дає змогу бачити при переході в режим слабкого освітлення або темноти.

Деякі діти складно звикають до сильнішого освітлення. Це дає підстави вважати, що в них порушена **світлова адаптація**, яка забезпечує можливість зорового сприймання в умовах високої освітленості.

Педагогам слід враховувати умови, які провокують стан світлової або темнової дезадаптованості дитини, і:

- не вимикати загальне світло навіть тоді, коли дитина працює з додатковим освітленням;
- не допускати дуже різких різниць освітленості групи і коридора, рекреаційних приміщень тощо;
- повісити на вікна в груповій кімнаті штори (бажано зелених тонів), а краще жалюзі, щоб берегти дітей від прямого сонячного світла, сонячних відблисків на їхньому робочому місці;
- знайти для дитини зі світлобоязню робоче місце зі зниженим рівнем освітленості.

> Слід запобігати тому, щоб діти глузували над дитиною, яка користується темними окулярами.

Для повної характеристики зорових функцій в умовах порушеного зору слід знати **стан контрастної чутливості** — стан якості зору, що дає змогу бачити різницю між поверхнями різної яскравості. Дітям, що бачать на одне око, чи гострота зору яких на правому і лівому очах значно відрізняються, притаманна знижена контрастна чутливість.

Зниження контрастної чутливості не позначиться на сприйнятті наочності (малюнка, ілюстрації тощо), запропонованої дошкільнику з порушенням зору, якщо оформити її так, щоб найінформативніший матеріал був контрастнішим за рівнем яскравості, ніж фон або менш інформативні деталі зображення. Необхідно, за потреби, використовувати додаткове обведення найбільш інформативних об'єктів зображення.

Дитина по-різному бачить предмети, які потрапляють у поле її зору: ближчі — яскраво і чітко, дальші — гірше. Оцінювання чіткості та контрастності сприйнятого дає змогу зробити висновок про відстань до кожного з об'єктів і відстань між ними. Отже, зниження

гостроти зору і контрастної чутливості утрудняє оцінювання просторових характеристик навколишнього світу. Через це дітям з порушеннями зору на орієнтування в малознайомому просторі потрібно більше часу, ніж дітям з нормальним зором.

Слід знати також про **бінокулярну координацію**. Ця зорова функція забезпечує відображення глибини простору (перспективи) і дає змогу також (разом з контрастною чутливістю) оцінювати просторові відносини між об'єктами. Якщо в зоровій діяльності беруть участь обидва ока, які добре бачать, то все, що нас оточує, набуває об'єму: предмети стають опуклими, ми правильно визначаємо їх місцезнаходження і розташування. Це можливо завдяки координації, тобто злагодженій взаємодії обох очей. Коли в мозок приходять сигнали з обох очей, виникає образ об'ємного тривимірного простору.

У дітей дошкільного віку досить часто є порушення бінокулярного зору, коли зір зберігся тільки на одному оці або гострота зору правого і лівого ока значно відрізняються чи є косоокість.

І при нормальному, і при порушеному зорі всі зорові відчуття взаємодіють між собою. Тільки при офтальмологічних захворюваннях особливості цієї взаємодії визначаються інформацією про те, які відділи ока постраждали через патологічний процес і який ступінь порушення зорових функцій. Стан функцій, що виражається в зорових відчуттях, і їх взаємодія зумовлюють особливості зорового сприймання дітей з порушеннями зору. Якщо умови зорової роботи (низька освітленість, віддаленість до об'єкта, неконтрастність зображення тощо) некомфортні для них, якщо вони стомлені, якщо їх не навчили дивитися і бачити, то зорове сприймання таких дітей значно відрізнятиметься від зорового сприймання дітей з нормальним зором.

Образ, що виникає під час сприймання, відображає такі фізичні характеристики об'єкта:

- форму;
- величину (розмір);
- розташування у просторі;
- співвідношення окремих деталей (просторові відносини).

З урахуванням ступеня адекватності відображення зазначених характеристик, тобто їх відповідності ознакам об'єктів, оцінюється правильністъ і точність образу сприймання. Час, що витрачається на сприймання фізичних характеристик об'єкта, дає змогу говорити про **швидкість сприймання**, а число об'єктів, яке дитина може охопити протягом однієї зорової фіксації (одного погляду), — про **об'єм сприймання**.

Якщо зазначені несприятливі для зорового сприйняття дітей з порушеннями зору обставини наявні, психологи характеризують таке зорове сприймання як глобально адекватне: без розрізнення деталей, із загальною оцінкою не лише форми, а й пропорції об'єкта, його розташування у просторі.

Порушення зорового сприймання впливає на схематизм зорового образу: в ньому не відображаються значні, характерні особливості об'єкта. Такі особливості зорового образу предмета зумовлюють зниження точності та правильності уявлень.

Крім того, у дітей з порушеннями зору порівняно з дітьми, які нормально бачать, є відмінності в динаміці (темпі) переходу образу сприймання з однієї стадії в іншу в міру його формування. Про це свідчить зниження швидкості сприймання. Швидкість сприймання залежить не тільки від гостроти зору, а й від характеру захворювання очей: при рівній гостроті зору найнижча швидкість сприймання спостерігається при атрофії зорового нерва.

Від стану провідних зорових функцій (гострота зору і поле зору) залежить і об'єм сприймання: що нижча гострота зору і значніше порушення поля зору дитини, то менше об'єктів він може охопити з одного погляду, тобто протягом однієї зорової фіксації.

Об'єм і темп зорового сприймання, повнота, точність і правильність образу об'єкта чи явища в дошкільному віці залежить від гостроти зору дитини. Надалі ця залежність зникає у зв'язку з тим, що відбувається інтелектуалізація процесу зорового сприймання, що зумовлює можливість корегувати його за допомогою мислення і мовлення.

Підходи до організації роботи з дітьми

Що слід зробити, щоб дошкільники з порушеннями зору не відставали в темпі роботи від решти колективу.

Дотримуйтеся санітарно-гігієнічних вимог до організації зорової роботи, а саме забезпечте:

- належну освітленість робочого місця дитини з порушенням зору;
- необхідну відстань до об'єкта сприйняття (книжка або малюнок мають розміщуватися на відстані 17—25 см від очей);
- адаптацію наочності з урахуванням можливостей збереженого зору.

Не допускайте зорової втоми дітей. Якщо вона виникла, то вживайте заходів, щоб її зняти. Пам'ятайте, що безперервна зорова робота дошкільників з порушеннями зору не повинна перевищувати 5—10 хв.

Запобігайте втомі дітей. Її спричинює, зокрема, одноманітна поза під час заняття. Привчайте старших дошкільників, якщо вони працюють за столом, через 10—15 хв заняття робити фізкультхвилинки, виконувати фізичні вправи та вправи на розслаблення для очей. Врахуйте, що дітям з порушеннями може бути протипоказано нахилятися, робити різкі повороти тулуба і голови.

Стежте, щоб діти тримали правильне положення тіла під час виконання зорової роботи. Сидіти дошкільник повинен так: спина пряма, голова злегка нахилена, плечі на одному рівні, поперек упирається в спинку стільця, між грудьми і краєм столу — відстань, що дорівнює ширині долоні. Збереженню правильної постави сприяють правильно підібрані меблі. Висота стільця має бути такою, щоб вона дорівнювала довжині ноги дитини від підошви до коліна. Тоді дитина зможе малювати, поклавши обидві руки на стіл, не піднімаючи плечей, не опускаючи низько голови і не згинаючи сильно спину.

Привчайте дітей правильно сидіти. Якщо дитині потрібно розглянути маленький об'єкт, привчайте її підносити його до очей, а не нахиляти низько голову над ним. Поза з низько схиленою головою над столом сприяє розвитку короткозорості в дітей з нормальним зором і прогресуванню очних захворювань у дітей з порушеннями зору.

Садіть дитину з порушенням зору за столом з тієї сторони від вікна, яка для неї є зручною, а за умови оклюзії (заклеювання одного ока) — зі сторони незакритого ока.

Передбачте організаційні моменти, що полегшують зорове сприймання матеріалу дітям з порушеннями зору. При демонстрації ілюстративного матеріалу не стійте спиною до вікна, бо їм буде складніше розглядати наочність.

Привчайте дошкільників з порушеннями зору, не соромлячись інших дітей, підходити до демонстраційного матеріалу або ближче присувати до нього свій стілець, щоб побачити зображене. Допоможіть їм влаштуватися так, щоб вони не заважали іншим дітям дивитися на матеріал.

Давайте дітям з порушеннями зору більше часу на роботу: приблизно на 50% часу, відведеного для дітей з нормальним зором.

Давайте завдання батькам або вчителю-дефектологу (асистенту вихователя) наперед, щоб вони адаптували їх для дитини з порушенням зору.

Ігрова діяльність: як організувати для дитини з порушенням зору

Гра — важлива і невід'ємна частина розвитку дитини дошкільного віку. Під час гри дитина крок за кроком вчиться застосовувати на практиці набуті навички. На те, як вона грається, впливають різні чинники: темперамент, рівень активності, а також надання переваги тим чи тим іграшкам. Із часом у кожної дитини розвивається свій стиль гри. Немає єдиного «правильного» способу гри. Найголовніше, щоб дитині подобалося те, чим вона займається.

У більшості дітей здатність гратися з'являється природним шляхом; немає потреби навчати їх цього. Діти з нормальним зором спостерігають за тим, що роблять інші, копіюють їхні дії і так навчаються, як потрібно поводитися з предметами і людьми. Вони вчаться виконувати різні завдання, тому що можуть спостерігати щодня за подіями, які відбуваються навколо них. У дітей з порушеннями зору або незрячих немає можливості так вчитися чи наслідувати інших. Їм, як правило, потрібна допомога дорослого.

Найбільше часу потрібно приділити тому, щоб допомогти дитині розібратись, як поводитися з іграшками і взаємодіяти з людьми. Складними для дітей з порушеннями зору є такі ігрові ситуації:

- обстеження іграшок і дидактичного матеріалу;
- перехід від одного виду занять до іншого;
- гра з іншими дітьми.

Пропонуємо рекомендації, як допомогти дітям з порушеннями зору під час ігрової діяльності.

З іграшками

Втрата інтересу до іграшок — явище звичне для багатьох дітей з порушеннями зору. Іграшки, придумані, щоб візуально привертати увагу чи сприяти координації «очі — руки», втрачають свою привабливість для таких дітей. Батьки розповідають, що діти з порушеннями зору найчастіше віддають перевагу обстеженню побутових предметів, особливо з дерева або металу. Для дитини з порушенням зору спробувати «на смак», порухати предмет, послухати, які звуки він видає, — важливіше, ніж застосувати його.

Навіть найпривабливіші предмети можуть не цікавити дитину з порушенням зору. Вона не намагатиметься діставати й обстежувати їх, як це зробила б дитина з нормальним зором. Такі діти часто самі не починають будь-які нові заняття, тому дорослим значно складніше визначити, коли дитині набридла стара гра і коли час запропонувати їй нові іграшки. Давайте додатковий час і допомагайте дітям з порушеннями зору обстежити місця, де розміщені іграшки, а також розібратися, що вони можуть з ними робити.

Діти бавляться довше і з більшим інтересом, коли дорослі показують своє позитивне ставлення до їхніх занять. Для дітей з порушеннями зору це особливо важливо, адже вони не можуть добре бачити свої іграшки і те, що відбувається з ними під час гри.

Під час гри з дитиною описуйте всі її дії: «Ти знову знайшов ключі. Правда, якщо їх прикласти до щічки, то вони такі холодні?». Ви можете допомогти дитині налагоджувати взаємозв'язки між предметами, а також переходити від одного заняття до іншого: «Ці ключі зроблені з такого ж холодного і твердого металу, як твоя ложка. Пошукаймо її».

Покажіть дитині, що потрібно робити з предметом чи іграшкою. Спершу візьміть руку дитини у свою, допоможіть їй дістати і обстежити предмет або іграшку. Описуйте іграшки, коли дитина торкається до них, пояснюйте, як з ними гратись: «Якщо ти покрутиш ручку, то з коробочки вискочить зайчик. Пошукаймо, звідки він вискочить». Може бути так, що поки дитина знайде свій спосіб гри, пройде багато часу, і він не завжди буде таким, як ви собі уявляли. Але з часом ви звикнете до її способів гри.

Іноді діти з порушеннями зору відмовляються торкатися нових чи невідомих предметів, бо, наприклад:

- асоціюють дотик із болем, особливо, якщо був неприємний досвід медичного втручання;
- особливо чутливі до активної сенсорної стимуляції, а різні матеріали можуть спричинити у них сенсорне подразнення;
- не подобається гратися з пухнастими чи липкими матеріалами.

Якою не була б причина, знайомство дитини з новим матеріалом може бути складним.

Найкращий спосіб допомогти дитині звикнути доторкатися до різних матеріалів — це поступове їх пізнання. Наприклад, щоб допомогти дитині привчитися до малювання пальцями, видавіть спершу небагато фарби на них. Поступово збільшуйте її кількість і мотивуйте дитину малювати.

Неважливо, чи доторкнеться дитина до того чи того матеріалу. Насправді має значення, щоб вона прагнула до свідомих обстежень у нових ситуаціях.

З іншими дітьми

Діти різні, а тому бавляться по-різному. Деякі легко оцінюють ситуацію і приєднуються до гри. Іншим це дається важче. Як саме допомогти дитині з порушенням зору навчитися бавитись з іншими дітьми, залежить від її потреб і вашого підходу до неї.

Діти з порушеннями зору можуть сторонитися інших дітей або поводитись так, що інші діти почнуть уникати їх. Коли діти з нормальним зором граються з дітьми, що мають важкі порушення зору, їм, можливо, знадобиться час, щоб звикнути до манери гри.

Швидкі й непередбачувані рухи дітей з нормальним зором можуть дезорієнтувати і навіть налякати дитину з порушенням зору. Складно приготуватися до несподіваних поштовхів, пояснити, що вони означають. Діти з ООП, як правило, реагують повільніше на нові заняття, тому інші діти можуть втратити інтерес до гри з ними.

І дитині з порушеннями зору, і її партнерам по грі ваша допомога може бути корисною. Попередивши дитину про те, що вона збирається кинути м’яч, покажете дітям, як бавитися разом. Це допоможе дитині з порушенням зору не хвилюватися, що м’яч раптом прилетить по ній невідомо звідки, а також підкаже дитині з нормальним зором, які слова використовувати, щоб описати свої дії до того, як вона їх зробить.

Досвід успішної гри з іншими дітьми стимулюватиме дитину з порушенням зору гратися знову й знову. З вашою допомогою ігрові ситуації будуть безпечнішими. Хай перший досвід гри буде коротким. Створюйте ігрові ситуації з однією дитиною. Будьте готові заохочувати дітей до гри одне з одним, поки вони не пристосуються бавитися без вашої допомоги. Так ви полегшите для дитини з порушенням зору взаємодію з іншими дітьми.

Перш ніж чекати від дитини з порушенням зору вміння бавитись у великій групі дітей, неодноразово давайте їй можливість погратися з кимось удвох чи втрьох. Ви допоможете дитині підготуватися до змін, якщо розповідатимете, чого чекати від нової ситуації.

Часом опису місця чи того, що там відбудеться, може бути недостатньо, щоб підготувати дитину до нової ситуації. Вона може почуватися некомфортно в ній. Коли прийде час взаємодіяти з більшою кількістю дітей, дайте дитині зрозуміти, що ви залишитеся з нею, якщо вона захоче. Знання про те, що ви «про всяк випадок» поряд, надасть їй впевненості. Не забудьте попередити дитину, коли ви йдете, де будете і коли повернетеся.

Щоб набути навичок гри і впевненості, дитині з порушенням зору потрібен час. А ще — багато практики, перш ніж вона навчиться підбирати потрібні слова, щоб висловити свої відчуття і бажання. В одних ситуаціях цей процес протікатиме легше, в інших — складніше. Головне, щоб дитина знала, що з вашою допомогою вона навчиться робити це.

Особливості проведення занять для дітей, які мають порушення зору

Хоч у більшості маленьких дітей виникають труднощі при переключенні з одного заняття на інше, дітям із порушеннями зору це дається ще важче. Діти без порушень зору можуть побачити, яке наступне заняття і як усі готуються до нього. Цей стимул відволікає увагу дитини і допомагає їй налаштуватися на інше заняття.

Для дитини з порушенням зору така зміна означає кінець її улюбленого заняття і несе їй безліч розчарувань. Щоб вийти на ігровий майданчик, дитині з порушенням зору потрібно значно більше зусиль, ніж щоб сидіти на своєму стільчику в приміщенні. Не дивно, що вона не хоче йти з музичного залу, а обіцянки педагога, що буде цікаве заняття, навряд чи достатньо, щоб залишити улюблене заняття. Є способи, як допомогти дитині з порушенням зору.

Підготовка до занять

Етап підготовки перед іншим заняттям допоможе дитині з порушенням зору звикнути до самої ідеї переключення. Постарайтеся активно задіяти її в цей процес, щоб виникло відчуття, що вона контролює ситуацію. Деяким дітям легше перейти до наступного заняття, якщо в них у руках буде маленька іграшка, з якою вона ходить гуляти щодня. Дайте її, щоб підготувати дитину до виходу на вулицю.

Діти з порушеннями зору схильні протистояти змінам сильніше, ніж їхні однолітки без порушень. Для них зміни означають перехід від знайомого до незнайомого тоді, коли немає переваги бачити певні знаки, які підготовлюють до наступних подій. Діти залежать від візуальних сигналів, які дають їм змогу приготуватися до того, що відбудеться. Уявіть скільки додаткової інформації мала б дитина, якби вона бачила.

Неможливо підготувати дитину до всіх змін, які можуть відбутися протягом дня. Інколи педагогам доводиться змінювати або переривати заняття без попередження. Але якщо є час, то навіть невелика підготовка до зміни заняття суттєво вплине на те, як дитина з порушенням зору відреагує на неї. Приклад підготовки — просте попередження: «Через десять хвилин нам потрібно буде відкласти іграшки та йти на прогулянку». Також можна скористатися годинником — домовитися з дитиною про час і доручити їй повідомити, коли він закінчиться. Потім разом піти в роздягальню по верхній одяг, щоб дитина брала участь у підготовці до виходу на вулицю. Так створите звичний для неї порядок підготовки до прогулянки.

Не турбуйтеся, якщо спочатку ваші спроби не будуть вдалими. Можливо, вам знадобиться час і практика, щоб знайти найкращий підхід до дитини з порушенням зору. Іноді ви відчуватимете, що не вистачає терпіння, щоб впоратися з процесом підготовки. Із часом ви навчитеся швидше визначати, коли дитина позитивно реагує на такі дії, а коли надто втомлена і роздратована, щоб витримати все це.

Під час занять

Під час занять і гри підвищується загальна функціональна активність і розрізнювальна чутливість зорової системи, формуються бінокулярні фіксації, вправляються окорухові функції. Стимуляція кольороворозрізнення, стереоскопічного сприймання в умовах зміни насиченості, інтенсивності та розміру стимулу покращують можливості зорових функцій.

Увагу слід приділяти вправам, що роблять перед початком процедур на спеціальних медичних апаратах, тобто плеопто-ортоптичним лікуванням. Його діти повинні проходити чотири рази на рік. Наприклад, під час лікування, спрямованого на підвищення гостроти зору, можна з дітьми нанизувати коралі, викладати з мозаїки тощо. Також запропонуйте копіювати через кальку:

- дітям молодшого дошкільного віку — зображення простих великих предметів (куля, м'яч, яблуко, прапорець та ін.);
- дітям старшого дошкільного та молодшого шкільного віку — сюжетні картинки.

Під час лікування методом прямої оклюзії (коли закрите одне око) на оці, що косить, дитина опиняється в ситуації різкого зниження гостроти зору. Тому під час малювання та обведення потрібно використовувати трафарети, контурні зображення. Цікавими завданнями є розглядання та обведення картинок через підсвітлений екран.

У всі освітні заняття потрібно включати вправи для розвитку зору й зорового сприймання (виділення форми, кольору, величини і просторового положення предметів). Під час цих вправ діти вчаться впізнавати, зіставляти, класифікувати предметів за їхніми основними ознаками. Використовуйте такі дидактичні ігри:

- «Знайди такий самий предмет» (за формою, кольором, розміром);
- «Знайди відмінності предметів, на малюнках»;
- «Підбери однакові предмети» (за кольором, розміром);
- «Що від тебе ближче, що далі»;
- «Склади ціле із частин».

Під час плеоптичного лікування дітей молодшого дошкільного віку використовуйте ігри з мотрійками, пірамідками, іграшками-вкладками. Нанизування коралів, кульок і плетіння використовуйте з ігровим компонентом: «Хто швидше зробить намисто», «Вдягни на ляльку коралі» та ін. Методикою передбачено відтворення зображень за зразком при безпосередньому сприйманні, короткостроковому пред'явленні, за словесним описом і власним уявленням предмета. Ці вправи розвивають розпізнавальні можливості зору, дрібну моторику рук, зорово-моторну координацію.

Дітей навчають читати плоскі та об'ємні зображення за допомогою зору і з активізацією дотикового сприймання. Шнурування як елемент методики входить до занять із лялькою Монтессорі. Шнурування її черевичків, жакета, пальта, плаття має ігровий характер і зацікавлює дітей більше, ніж планки-шнурівки.

Розвивають гостроту зору ігри-лабіринти. Наприклад, на картинці зображено різних тварин, від кожної з яких відходять лінії. Діти проводять очима по лініях і в кінці них знаходять зображення того, чим харчується та чи та тварина (коза — капустою, заєць — морквою тощо). Зміст таких картинок може бути різним.

Дидактичні ігри та завдання для розвитку зору слід добирати індивідуально для кожної дитини залежно від стану її зору та періоду реабілітаційної роботи. Наприклад, якщо в дитини високий ступінь амбліопії, то їй для занять дають більші предмети і зображення, а якщо гострота зору підвищується, то розміри наочності зменшують. Дрібні предмети не повинні бути меншими ніж 2 см, оскільки в дітей з порушеннями зору страждає і розвиток дрібної моторики рук. Їм складно працювати з дуже дрібним матеріалом.

Для активізації зору дітей із косоокістю в період плеоптичного лікування корисними є вправи з використанням електрофікованих іграшок. Наприклад, ігри з кишеньковим ліхтариком: «Де горить ліхтарик?», «Полічи, скільки разів загорівся ліхтарик», «Скільки горить лампочок на панелі?», «Прослідкуй за вогниками» (який колір був першим, а який останнім).

На заняттях із малювання приділяйте увагу формуванню реальних уявлень, виділенню ознак предметів, щоб діти потім змогли відобразити їх у своїх малюнках. Використовуйте в період лікування розглядання кольорових картинок, діафільмів і мультфільмів. Діти можуть розглядати зображення предметів, тварин, птахів, сюжетних картинок з казок тощо. При цьому важливо, щоб вони розказували, що побачили.

Дітям можна запропонувати гру «Хто з якою іграшкою грається». Дайте їм вирізані фігурки дітей у русі (стрибки, біг, ходьба тощо) і предмети, з якими вони виконують ті чи ті дії (дівчинка скакає на скакалці чи грається м'ячем; хлопчик їде на самокаті, грається дзиґою, їде на конику тощо). Дітям треба розглянути картинки та визначити, для якого руху характерна та чи та поза, знайти іграшку, якою грається дитина.

У завданні «Виклади такий самий малюнок» (на фланелеграфі) запропонуйте дитині зразок малюнка з декількох просторових позицій (1—3 плани). Діти повинні на фланелеграфі відтворити малюнок із частин його зображень.

У дидактичній грі «Нанизай на мотузку намистину відповідного кольору» дайте дітям мотузки різного кольору і кольорові намистини. Діти нанизують кольорові намистини на мотузку відповідного кольору.

Залежно від рефракції (короткозорість або далекозорість) систему роботи з підвищення гостроти зору планують по-різному. При далекозорій рефракції варто посилити зорове навантаження і застосовувати матеріали дрібного розміру. При короткозорості додаткове зорове навантаження недопустиме, допоміжні засоби й матеріали повинні бути більшого розміру.

Спеціальний педагог (асистент вихователя), ознайомившись зі станом зору дитини і рекомендаціями лікаря-офтальмолога, може добирати для неї індивідуальні завдання. Наприклад, на заняттях із математики, коли формуються поняття широке-вузьке, довге-коротке, можна запропонувати дитині залежно від величини об'єкта (машина, гусениця, кінь) намалювати доріжки відповідної ширини. Тим дітям, які за станом зору не можуть виконати це завдання, пропонують вибрати три види стрічок різної ширини та відповідного розміру. Під час виконання таких завдань активно залучається зір, що сприяє лікувально-відновному процесу.

Під час ортоптичного лікування косоокості з дітьми дошкільного віку важливо провести підготовку до лікування на синоптофорі. Для цього використовують такі вправи, як накладання одного зображення на інше. Наприклад, на листі білого паперу намальовано контурні зображення тварин, рослин. Дітям пропонують вирізані з кольорового або чорного паперу копії цих зображень. Діти повинні накласти їх на контурні зображення.

У грі «Підбери пару» діти повинні дібрати два зображення тварин у різних позах і сказати, чим ці зображення відрізняються. Щоб навчити дітей читати графічні зображення можна запропонувати їм заповнити контурне зображення сюжетної картинки кольоровим вирізаним по контуру зображенням.

Під час ігор на дослідження рухомих об'єктів у дітей розвиваються окорухові функції. Це такі ігри: «Закоти кулю у ворота», «Спробуй влучити у ціль», «Подзвони у дзвоник», «Попади кулькою в ціль», «Хто швидше складе певну кількість паличок відповідного кольору», «Прослідкуй за рухом стрічки або ліхтарика», «Накинь кільце», «Поклади кожну іграшку в свою коробку».

У період, коли виробляється стереоскопічний зір, особливо ефективними для дітей старшого дошкільного віку є настільні ігри «Футбол», «Баскетбол», а також робота з різними конструкторами, мозаїками.

Великі можливості для розвитку зорових функцій (визначення відстані, віддаленості, протяжності у просторі) є в рухливій грі, що містить елементи пошуку. Метання

в ціль, біг у заданому напрямку, переступання через перешкоду активізують і формують стереоскопічне бачення. Знаючи зорові можливості дітей, педагоги можуть цілеспрямовано впливати на розвиток зору, створювати умови в процесі виховання і навчання дітей для закріплення результатів лікувально-відновної роботи.

Важливе значення в організації роботи з розвитку зорового сприймання мають наочні засоби та дидактичний матеріал, які педагоги використовують на заняттях. Вони повинні бути лаконічними та зрозумілими дітям, яскравими, контрастними й насиченими. Показ наочності потрібно супроводжувати чітким і конкретним словесним поясненням, що дає змогу дітям краще зрозуміти, виділити конкретні візуальні ознаки предметів і явищ навколишнього світу.

> Усі завдання, що пропонуєте дітям, мають бути усвідомленими та спрямованими на активізацію і тренування зорових функцій. Уміння і знання, отримані на заняттях і під час ігрової діяльності, закріплюються у повсякденному житті дітей.

Для розвитку зорових відчуттів та орієнтування у просторі під час прогулянки можна використовувати такі ігри і завдання: «Порівняй два дерева», «Чиї сліди на снігу?», «Розглянь веселку», «Порівняй сніжинки», «Подолай шлях на звук», «Знайди дерево, квітку, зображені на картинці» тощо. Також на прогулянці можна спостерігати зміни природних явищ, пір року, порівнювати, розглядати й обстежувати тваринний і рослинний світ під час таких ігор: «Назви кольори першого впалого листя», «Визнач рослину за листочком», «Назви рослину за паростком і місцем посадки», «Вгадай, хто повзе по листку» тощо.

Діти дошкільного віку полюбляють рухливі ігри. Завдяки їм вони задовольняють своє постійне прагнення до руху (бігу, стрибків, повзання, наслідування різним рухам тварин та ін.). Рухливі ігри за характером рухів, змістом, способами організації дітей і правилами можуть бути: сюжетні, безсюжетні, ігрові вправи, змагання. У сюжетній активній грі діти виконують дії, пов'язані з роллю, передбаченою сюжетом. Наслідуючи тварин, діти в мимовільній формі засвоюють основні рухи: біг, ходьбу, стрибки тощо.

Різноманіття рухів в активній грі і пов'язані з ними емоційні переживання роблять її ефективним засобом впливу на всебічний розвиток дітей. Колективний характер гри виховує в дітях дружбу, почуття задоволення від активних спільних дій, вчить дотримуватися правил гри, а це виховує в них витримку, дисциплінованість, уміння поступитися й допомогти товаришеві. Діти засвоюють, що гра втрачає свій сенс, якщо не виконувати правила. Активна гра створює умови для тісного і різноманітного контакту між дітьми. Систематичне проведення активної гри сприяє етичному і фізичному розвитку дітей, підвищенню їхньої рухової активності.

Розвиток рухів дітей дошкільного віку успішно здійснюється під контролем і за участі зору, оскільки завдяки йому вони сприймають інформацію про навколишній світ та орієнтуються у просторі. Під час виконання різних рухів дитина бачить цілі при метанні, киданні, розвиває вміння визначити потрібний напрямок і контролює відстань, темп, точність і ритм рухів.

Якість і ефективність розвитку рухів певною мірою залежить від повноцінної участі зору. Тому діти з порушеннями зору під час виконання рухових вправ мають гірші результати, ніж діти без порушень. У дітей із функціональними порушеннями зору, як-от амбліопія і косоокість, бувають порушення постави, асиметричність у статурі, некоординованість і неритмічність рухів, утруднене орієнтування в просторі. При монокулярному характері зору (дитина дивиться одним оком) відсутній бінокулярний і стереоскопічний зір, які забезпечують сприймання величини, просторового розташування предметів, визначення

глибини і відстані між ними. Тому діти з такими порушеннями часто відчувають ускладнення при ходьбі та бігу по обмеженій території (в кімнаті, на спортивному майданчику), влучанні в ціль, стрибках у висоту і довжину тощо. Виявлення та облік особливостей зорових і рухових порушень у дітей при організації та проведенні активних ігор дає змогу забезпечити ефективність корекційного впливу на їхній розвиток.

> Активні рухові ігри проводять протягом всього дня: на ранковій і вечірній прогулянках, між заняттями, після сну дітей, на заняттях із фізичного виховання.

Ігри, під час яких діти лазять, перестрибують, кидають і метають, формують у них не тільки основні рухи, а й окорухові функції: фіксацію, дослідження, конвергенцію тощо. У грі з використанням різних атрибутів (м'ячів, кеглів, обручів, скакалок) діти вчаться володіти цими предметами, що сприяє розвитку моторики. У грі на метання, кидання, прокочування в дітей розвивається окомір і окорухова координація, які неможливі без участі зору.

Щоб полегшити дітям орієнтування в просторі під час бігу, ходьби, треба використовувати різні орієнтири: кольорові кубики, прапорці, що окреслюють простір і показують напрямок руху. Застосування різних атрибутів для орієнтування змушує дітей активно використовувати зір, розвивати зорово-рухові можливості.

> Картотеки дидактичних ігор для дітей молодшої та середньої груп — у **Додатках 4, 5**.

Як створити атмосферу довіри, взаєморозуміння, щирості в дитячому колективі, у якому є діти з порушеннями зору

Педагоги тривожаться про емоційний стан дітей з ООП, а саме, чи не почуватимуться вони безпорадними через невміле спілкування однолітків з ними. Так, діти можуть бути жорстокими через те, що в них недостатньо досвіду доброзичливого спілкування одне з одним. Але, перебуваючи разом у групі, навчаючись разом щодня, вони його набудуть. Для цього потрібно створити в дитячому колективі атмосферу довіри, взаєморозуміння, щирості.

У виховній роботі скористайтеся такими рекомендаціями.

Познайомте дитину з порушенням зору, яка тільки прийшла у групу, з усіма дітьми так, як зробили б це з будь-якою іншою дитиною. Як правило, в інших дітей можуть виникнути до новачка запитання, заохочуйте їх. Допоможіть дитині з порушенням зору відповісти на них.

Постарайтеся включити дитину з порушенням зору в усі види діяльності дитячого колективу: ігри, заняття з фізичного виховання, святкові заходи та суспільні справи групи тощо.

Час від часу всі діти, особливо старші дошкільники, люблять опинятися в центрі уваги, успішно виконуючи доручену їм справу. Це дуже важливо, оскільки сприяє тому, що в них формується почуття гідності. Допоможіть дитині з порушенням зору взяти на себе провідну роль у якій-небудь грі та гідно її виконати.

Пам'ятайте, що на дитину з порушенням зору правила поширюються так само, як і на дітей, у яких порушень немає.

Труднощі у спілкуванні з дитиною, яка має порушення зору, часто виникають через те, що вона не побачила вашої міміки, жесту, зверненого до неї. Тому супроводжуйте свої дії словами. На початку спілкування обов'язково назвіть своє ім'я: це необхідно робити доти, доки дитина не навчиться ідентифікувати ваш голос.

У дитини, що має важкі порушення зору, можуть бути нав'язливі звички. Найчастіше це стереотипні рухи: розгойдування, натискання на очні яблука, зайві мімічні рухи тощо. Порадьтеся з тифлопедагогом, як вам ставитися до подібної поведінки дитини.

> Не можна робити висновки про розумові здібності дитини, орієнтуючись лише на її порушення зору.

Інклюзія дитини з порушенням зору у звичайний заклад дошкільної освіти потребує обов'язкового психологічного супроводу. Заняття із практичним психологом необхідні і дитині з порушенням зору, й іншим дітям та педагогам. Незважаючи на різноманітність характерів дітей і неповторність кожної особистості, є певні особливості в поведінці незрячої дитини або дитини з порушенням зору в колективі однолітків без порушень, що впливають на стосунки в ньому.

Діти з порушеннями зору відчувають підвищену потребу в захищеності та надійності. Особливо на початку перебування в новому колективі дитина з порушенням зору розгублена: новий режим, нові обставини, нові люди, нові вимоги. На початку навчання дитина може бути неуважною та роздратованою. Конструктивні заняття з такою дитиною практично неможливі, бо дитина постійно думає про зміни, що відбулись у її житті, і втрачає відчуття захищеності, яке їй вкрай необхідне. Це відчуття вона відновить лише тоді, коли протягом довгого періоду одні й ті самі події будуть повторюватися в один і той самий час, коли від дитини будуть вимагати однієї і тієї ж діяльності, допоки вона не звикне до цього. Наприклад, вивчення сходів у дитсадку чи розташування туалету в групі може тривати тижнями і стати великою проблемою для дитини з порушенням зору.

Дитині з порушенням зору потрібно значно більше часу не лише, щоб вивчити звичайні речі, опанувати освітню інформацію, а й для контактів у грі та інших видів дитячої діяльності. Наприклад, щоб обстежити стіл, дитині з порушенням зору потрібно значно більше часу, ніж дітям без порушень, і це може роздратувати їх.

Дитині з порушенням зору потрібні додаткові перерви для відпочинку та орієнтування в нових обставинах. Дитина може перервати розмову, встати під час заняття і спробувати усамітнитися. Така поведінка може здаватись іншим дітям дивною. Особливо помітними можуть бути сформовані в незрячої дитини бліндесмени (зайві рухи). Дитина з порушенням зору може використовувати їх як паузу, щоб переробити отриману інформацію, чи як захист від надмірних вражень і подразників. Дорослі та однолітки можуть трактувати таку поведінку як небажання спілкуватися з іншими дітьми.

Дитина з порушенням зору, яка не бачить або майже не бачить свого співрозмовника, обов'язково буде шукати тактильного контакту з ним, особливо в перший час перебування в дитсадку. Бажання відчути себе захищеним і впевненим означає для дитини бути ближчою до дорослого, до вихователя. Крім того, так само, як ми шукаємо контакт із допомогою зору, дитина з важкими порушеннями зору може шукати тілесний контакт з іншою дитиною чи дорослим. Наприклад, вона може часто брати за руку іншу дитину, торкатись обличчя співрозмовника, міцно тримати його за руку.

В інших дітей у групі можуть виникнути свого роду ревнощі, коли вони бачать, що одній дитині приділяється більше уваги, ніж іншим. Педагог повинен контролювати розвиток стосунків дитини з порушенням зору з однолітками, її участь в іграх, поведінку на прогулянці. Дитина з порушенням зору не має можливості навчатися наслідуючи. Без умілого педагогічного керівництва така дитина може швидко втратити інтерес до подій у групі.

Окреслимо типові помилкові позиції вихователів і батьків, яких не можна допускати під час інклюзії в закладі дошкільної освіти. Одна з таких — педагоги та батьки часто переоцінюють можливості зору дитини з важкими порушеннями зору, не беруть до уваги те, що вона фактично не бачить; не виконують рекомендацій лікаря-офтальмолога або тифлопедагога, що необхідно навчати дитину з використанням дотику. При цьому і вихователі, і батьки посилаються на те, що «вона ж бачить».

Додаткове перевантаження зорової системи дитини з порушенням зору може призвести до різкого його погіршення. Раціональний вихід із цієї ситуації — розвиток дотику дитини, який дасть інформацію про навколишній світ, часто недоступний її ослабленому зору. Отже, дитині з важкими порушеннями зору необхідно розвивати дотикові відчуття, давати в руки для обстеження всі предмети, а дії здійснювати під керівництвом спеціаліста або відповідно до його рекомендацій.

Інша помилкова позиція педагогів і батьків стосується спільного навчання дітей з порушеннями зору і дітей, у яких немає порушень. Вона полягає в тому, що дорослі часто недооцінюють можливості залишкового зору, а отже, не стимулюють дитину його використовувати. І тому в неї не розвивається здатність користуватися залишковим зором для пізнання навколишнього світу, орієнтування в просторі, самообслуговування, малювання, гри та інших видів діяльності.

> У роботі з дітьми скористайтеся порадами, поданими в **Додатках 6 і 7**.

Отже, діти з порушеннями зору, як і інші діти дошкільного віку, розвиваються, накопичують життєвий досвід та відповідно до своїх можливостей адаптуються до життя. Від батьків і педагогів залежить, наскільки вони розвинуть свої можливості, наскільки активно і творчо зможуть брати участь у суспільному житті.

Щоб початок навчання дитини з порушенням зору в дитсадку був успішним: поради

Коли дитина з порушенням зору, а тим паче зі сліпотою, починає відвідувати заклад дошкільної освіти, в якому організоване інклюзивне навчання, то це є важливою подією для родини. Ми говоримо про справжню інклюзію як приналежність, співжиття, а не тимчасове перебування в одній групі дітей з різними фізичними й освітніми можливостями. Таку, коли в дитини з ООП немає відчуття винятковості, коли вона почувається комфортно, знаходить нових друзів тощо. Що сприяє справжній інклюзії дитини з порушенням зору?

Що зробити педагогам

Будьте відвертими, надавайте батькам достатньо інформації. Для позитивної співпраці педагогів та сім'ї важливим є бажання перших зрозуміти особливу ситуацію сім'ї з дитиною, що має порушення зору; почуття такту й уважність до батьків, які часто дуже вразливі. У стосунках з батьками дітей, у яких немає порушень, відвертість і достатність інформації є передумовою вдалої інклюзії дитини з порушенням зору. Якщо їх належно не інформувати, то можуть виникнути побоювання, що через появу у групі дитини з порушенням для їхніх дітей у педагогів залишиться значно менше часу. Поясніть батькам, що такі побоювання слід висловлювати вголос. Достатність інформації, відкритий діалог між педагогами та усіма батьками дають позитивні результати. Батьки починають бачити корисні сторони спільного перебування дітей без порушень і дітей з ООП. Це покращує їхній соціальний досвід і формує такі якості, як співчуття, взаємодопомога та доброзичливість.

Підготуйте дітей до приходу в групу дитини з порушенням зору. Не лише розмовляйте з дітьми про це, а й пропонуйте ігри, де вони могли б опинитися в ситуації «я не бачу», щоб пояснити особливості сприймання світу та інформації без зору. Коментуйте в подальшому проблеми, які виникають у дитини з порушенням зору щодня.

Що порекомендувати зробити батькам

Співпрацюйте з педагогами. Це необхідно для вдалої інклюзії. З вашого боку це, по-перше, підтримка своєї дитини протягом усього періоду навчання, по-друге, готовність до компромісів. Якщо ви будете готові нестандартно вирішувати кожну конкретну ситуацію, то легко відмежовуватиметеся від неправильного розуміння інклюзії, яке звучить приблизно так: «Моя дитина буде такою самою, як всі інші діти. Не відставатиме від них та завжди робитиме все так, як інші...».

Ходіть з дитиною на прогулянки в ліс, парк якомога частіше. Мета прогулянок — не лише відпочинок та оздоровлення, а й розвиток у дитини спостережливості, пізнавального інтересу до явищ, що відбуваються в природі. Разом вивчіть вірш, прочитайте оповідання чи казку про ту чи ту пору року, життя тварин, рослин; загадуйте дитині загадки і вчіть знаходити відгадки в навколишній природі. Вчіть дитину уважно розглядати все, що її оточує, вловлювати звуки, запахи, впізнавати дерева і кущі, їх плоди, листя за допомогою зору й на дотик, сприймати всі зміни, що відбуваються навколо неї. Усе, що ви бачите, спостерігаєте, обговоріть із дитиною, висловіть своє захоплення красою природи, її різноманітністю. Опишіть свої сприйняття (зорові, слухові, нюхові та ін.), запропонуйте дитині розповісти про те, що вона відчуває і як сприймає. Такі прогулянки

збагатять її яскравими враженнями, конкретними уявленнями про навколишній світ, розширять чуттєвий досвід. Крім того, спільні прогулянки дадуть можливість побудувати між вами взаєморозуміння, накопичити досвід позитивних емоційних взаємин.

Розвивайте мовлення дитини. Навчайте її правильно називати навколишні предмети та дії з ними, чітко промовляти слова, грамотно будувати речення, говорити спокійно. Звертайте увагу дитини на інтонацію, виразність мовлення, на те, як у розмові можна передати свій настрій, ставлення до того, з ким спілкуєшся, до вчинків цієї людини. Поясніть дитині, що потрібно вміти доповнювати своє мовлення відповідною мімікою та жестами. Продемонструйте це дитині. Правильне, розвинене мовлення, а також уміння вчасно усміхнутися, кивнути головою, повернутися обличчям до співрозмовника, уважно дивитись і слухати — усе це привабить до неї її оточення, сприятиме дружбі з іншими дітьми, додасть впевненості у собі.

Беріть активну участь в іграх, дозвіллі дитини. Проявляйте доброзичливу зацікавленість у тому, що вона робить, а за необхідності — допомагайте. Намагайтеся дізнаватися нову інформацію про те, що може бути цікаво та корисно вашій дитині, розповідайте їй про це. Це дасть вам змогу завоювати її довіру, викликати в неї бажання поділитися, порадитися з вами, а отже, вам бути в курсі захоплень і занять своєї дитини. Ви краще розумітимете її поведінку, зможете вчасно спрямовувати, за потреби виправляти й успішно розв'язувати проблеми, що виникають. Ваша активна участь в іграх і заняттях дитини необхідні також і тому, що дитина може потребувати докладного пояснення та показу того, що і як потрібно робити.

Заохочуйте хороші вчинки дитини, її старання. Краще, якщо нагородою будуть не солодощі, а гра, похід у театр, цікава прогулянка. Відвідуючи разом зі своєю дитиною театр, виставки, показуйте та пояснюйте все, що їй незрозуміло, незнайомо, те, що вона не може сприйняти (через відсутність зору) або побачити, роздивитися (через низький зір). Ставте дитині запитання, відповіді на які допоможуть їй висловити свої враження, а вам — уточнити, які уявлення вона отримала. Подивіться разом з дитиною її улюблений мультфільм, почитайте книгу, яка їй подобається. Прокоментуйте їхній зміст, зверніть увагу дитини на позитивні чи негативні вчинки героїв, оцініть їх.

Організуйте дитині щоденні обов'язки відповідно до її вікових та індивідуальних можливостей. Наприклад, дитина сама наводить лад на своєму столі, у шафі з іграшками та книгами, допомагає накривати на стіл, прибирає свій посуд після того, як поїли тощо. Обов'язково похваліть дитину, відзначте те, що вона робить добре. Якщо в неї щось не виходить, не жартуйте про це, не засуджуйте дитину, а покажіть і поясніть, як зробити правильно. Те, що їй дається особливо важко, робіть разом, поступово надаючи дитині дедалі більше самостійності. Спільна діяльність дуже корисна, оскільки дитина починає розуміти, що може покластися на дорослого, довіритись йому в будь-якій ситуації. Водночас у дитини з'являється впевненість у своїх можливостях, вона перестає боятися труднощів.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Рівні підтримки дітей з ООП під час організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти

	I рівень	II рівень	III рівень	IV рівень	V рівень
Механізм отримання підтримки	1. Надають ресурсами ЗДО за заявою одного з батьків. 2. Керівник ЗДО створює команду психолого-педагогічного супроводу, яка проводить оцінювання та визначає потребу в наданні підтримки I рівня або рекомендує звернутися до ІРЦ для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини	Надають на підставі заяви одного з батьків і висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, який надав ІРЦ	1. Надають на підставі заяви одного з батьків і висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, який надав ІРЦ. 2. ЗДО за рішенням команди психолого-педагогічного супроводу із залученням до неї фахівців ІРЦ у разі потреби за погодженням з батьками може змінювати рівень підтримки з урахуванням інтересів дитини		Надають на підставі заяви одного з батьків і висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини, що надав ІРЦ
Створення інклюзивної групи	Ні	Так	Так	Так	Так
К-сть дітей відповідно до рівня в групі	Будь-яка	Не ≥ 3	Не ≥ 2	Не > 1	Не > 1
Асистент вихователя	Ні	Так	Так	Так	Так
Асистент дитини	Ні	Ні	Так (за потреби)	Так (за потреби)	Так
К-сть додаткових корекційно-розвиткових занять	Не надають	До 2 занять на тиждень	До 4 занять на тиждень	До 6 занять на тиждень	До 8 занять на тиждень
Закупівля обладнання	Не передбачено	На 10% загальної суми фінансової підтримки	На 20% загальної суми фінансової підтримки	На 35% загальної суми фінансової підтримки	
Індивідуальна програма розвитку	Так	Так	Так	Так	Так
Індивідуальний навчальний план	Так	Так	Так	Так	Так

Адаптація / модифікація змісту навчання	Добір матеріалів, форм роботи	Адаптація змісту навчання	Адаптація змісту навчання	Модифікація чи адаптація змісту навчання; можлива зміна результатів навчання; можливе використання альтернативних методів навчання та занять із самообслуговування	Адаптація чи модифікація змісту навчання; можлива зміна результатів навчання; можливе використання альтернативних методів навчання та занять із самообслуговування
Розклад	Заняття за розкладом групи	Заняття за розкладом групи та додаткові корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні заняття (за окремим розкладом)	Адаптований розклад, що передбачає відвідування занять за розкладом групи, та додаткові корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні заняття (за окремим розкладом)	Адаптований розклад, що передбачає відвідування занять за розкладом групи, та додаткові корекційно-розвиткові та психолого-педагогічні заняття (за окремим розкладом)	Модифікований розклад, що передбачає відвідування ЗДО відповідно до ІПР з обов'язковим періодичним включенням дитини в освітній процес

Додаток 2

Складання історії в малюнках і «ведення» щоденника про події, пережиті дитиною: як використовувати у роботі з дітьми з порушеннями слуху

Для роботи з дітьми з порушенням слуху широко використовують наочні матеріали та методи — малюнки, схеми, підписи, фотографії, відеозаписи; інсценування, драматизацію, ілюстрування казок, оповідань, реальних подій тощо.

Однаково важливими для розвитку дитини є як спеціально організовані заняття, так і цікаві спільні ігри, ефективна комунікація, взаємодія під час виконання побутових справ у закладі дошкільної освіти та родині.

Книжки з малюнків про події з життя дитини

Пропонуємо цікаву та корисну форму роботи з дитиною — складання історії в малюнках про події, пережиті дитиною, що можна оформити як книжку (за матеріалами порадника для батьків дошкільників «Листи про виховання дітей з порушеннями слуху», автори — співробітники Клініки імені Джона Рейсі (Лос-Анджелес, США) під керівництвом Е. Л. Ловелла, С. Мейєр).

Малюнки допомагають пояснити слова та ситуації, дають дитині можливість пригадати минулі події, допомагають їй очікувати події, які мають відбутися. Малюнки (фотографії, ескізи) про минулі події з життя дитини й родини можуть бути змістом книжок, створених вдома, які в подальшому можна використовувати для соціального та мовленнєвого розвитку дитини.

Книжки в малюнках про різні події дають дитині можливість слухати розповіді; соціальні знання та мовленнєві конструкції «виникають» із справжнього досвіду. Такі розповіді для дитини будуть важливими, тому що саме вона була і буде в них головною дійовою особою. Під малюнками автори пропонують записати короткі речення (навіть якщо спочатку дитина не зможе їх прочитати, вона сприйматиме текст, що покращить результати на майбутнє). Варто подумати над тим, щоб зробити їх із цупкого паперу / картону.

Жодна з куплених книжок не матиме такого значення для дитини, як та, що містить події, які пережила саме вона. Доцільно зробити багато таких книжок-щоденників і зберігати їх, поклавши там, де дитина в будь-яку хвилину зможе їх дістати. З практичного досвіду — дитина часто заглядатиме в них, а можливо, навіть захоче пояснити їх зміст молодшому братові або сестрі.

Оповідання в малюнках допоможуть розповідати про різні події, які очікуються, під час самої події або після її закінчення. Всі діти люблять книжки з малюнками, з яких можна створити цілі розповіді, а ті книжки, які ви робите для вашої дитини, матимуть для неї особливе значення. Малюнки та історії в малюнках на тему пережитого також прискорюють мовленнєвий розвиток і поширюють словниковий запас дитини.

Важливо звертати увагу дитини до деталей зовнішності, дій людини, які свідчать про її емоційний стан, мотиви поведінки; розвитку навичок спостереження, встановлення причинно-наслідкових зав'язків, визначення різниці в одязі хлопчиків і дівчат, представників різних професій тощо.

Поради батькам, як створити книжку

1. Збирайте малюнки / фотографії місць, які ви часто відвідуєте з дитиною: магазин, дім бабусі, ринок, парк, дитячий майданчик тощо. Використовуйте такі малюнки / фотографії в роботі з дитиною.
2. Малюйте малюнки, щоб допомогти дитині розібратися зі стресовими й неприємними для неї ситуаціями.
3. Використовуйте малюнки, щоб допомогти дитині очікувати на майбутні події (підготовка до відвідування лікаря, театру тощо).
4. Майте олівець і папір під рукою — виконуйте ескізи, малюйте, розмовляючи з дитиною.
5. Пишіть друкованими буквами короткі речення під малюнками, які використовуєте в роботі з дитиною.
6. Збирайте фотографії знайомих дитині осіб — родичів, сусідів, продавця, лікаря тощо. Використовуйте такі фотографії в роботі з дитиною.
7. Збирайте малюнки, зображення улюблених тварин дитини; інших тварин, які її цікавлять.
8. Збирайте малюнки улюбленої діяльності дитини — ігри з м'ячем, плавання, катання на велосипеді, гойдання на гойдалці тощо.
9. Використовуйте малюнки після якоїсь події, щоб допомогти дитині пригадати її.
10. Зробіть кілька книжок з малюнками для дитини за категоріями, наприклад: їжа; одяг; все, що рухається тощо.
11. Зберіть альбом із фотографіями дитини, які показують її розвиток й успіхи.
12. Зробіть книжку про події, які пережила дитина.

Щоденник подій життя дитини

Дотична до розглянутої методика «Щоденник подій життя дитини». Педагоги відзначають, що, навчившись розповідати про події свого життя, зміст яких дитині повністю зрозумілий, вона вчиться розуміти зміст подій, що відбуваються з іншими людьми, і відображати їх в усному та писемному мовленні.

Варто зазначити, що в умовах війни важливо стабілізувати психологічний стан дітей, створити зону комфорту, яка асоціювалася б з мирним життям, сприяла усталеному режиму дня, відволікала від тривожних новин.

Згадуючи про події, які пережила дитина, не слід привертати уваги до негативних спогадів. Натомість варто за можливості обговорювати пережите в ігровій формі, з позитивним фоном, добирати приємні, радісні моменти, що викликають позитивні емоції у всієї родини, мріяти, фантазувати про щасливі майбутні події (повернення додому, зустріч з бабусею, друзями, вихователями, похід до улюбленого парку тощо).

Важливо дати дитині відчуття безпеки, впевненості в тому, що дорослі можуть відповісти на важливі питання (обговорювати події війни спокійно, із врахуванням віку дітей, вислуховувати). За потреби для надання дитині психологічної підтримки слід звернутися по фахову допомогу до психолога.

Незважаючи на складні обставини війни, варто сприяти формуванню в дітей позитивного світосприйняття, запевняти в тому, що незабаром ми знову повернемося до мирного життя.

Додаток 3

«Ходімо в магазин» — одне зі щоденних занять для розвитку дитини з порушенням слуху

Щоденні заняття, ігри, спільні події в родині важливі для розвитку дітей дошкільного віку, їхніх комунікативних і соціальних навичок.

Розвитку комунікації сьогодні надано першочергову роль. Ефективна комунікація дитини з батьками, членами родини є основою для її мовленнєвого та пізнавального розвитку.

Комунікацію розглядаємо в широкому сенсі:

- навички соціальної взаємодії, відстоювання власної позиції;
- ініціювання розмови;
- розвиток словесного мовлення та/або жестової мови.

Фахівці звертають увагу на розвиток соціальних навичок (*soft skills*), зокрема спілкування, самостійності / незалежності, взаємодії, включення у групові форми роботи та гри, розв'язання конфліктних ситуацій.

Рекомендуємо батькам робити з дітьми щоденні заняття, спрямовані на соціально-особистісний розвиток дитини з порушеннями слуху (за матеріалами порадника для батьків дошкільників «Листи про виховання дітей з порушеннями слуху»; автори — співробітники Клініки імені Джона Рейсі (Лос-Анджелес, США) під керівництвом Е. Л. Ловелла, С. Мейєр).

Батьки майже щодня ходять в магазин по продукти, і зазвичай це, імовірніше, обов'язок, ніж приємне заняття для них. Автори порадника пропонують перетворити цю рутинну справу на цікаву та, що важливо, корисну для розвитку дитини подію. Тож батьки можуть скористатися деякими порадами з порадника.

«Ходімо в продуктовий магазин»

Мета: навчити дитину правил поведінки в магазині, «звичайним» мовленнєвим висловлюванням, які пов'язані з відвідуванням продуктового магазину.

Що потрібно підготувати: список продуктів, які плануєте купити, що складатиметься зі слів та ілюстрацій цих продуктів або окремого набору малюнків (можна використати наклейки з коробок, банок; власноруч намалювати; вирізати фотографії з журналів, газет; знайти в інтернеті та роздрукувати).

Поради: попередньо можна переглянути з дитиною малюнки про відвідування магазину; планувати похід до магазину тоді, коли ви не обмежені іншими терміновими завданнями й маєте достатньо часу, передбачити умови для себе й дитини для приємного відвідування магазину.

Послідовність проведення

1. Оберіть час, зручний для вас і дитини, щоб піти до магазину і насолоджуватися такою «прогулянкою».

2. Сплануйте, що ви хочете купити. Доберіть малюнки та покажіть їх дитині. Порадьтеся:

— Чи нам потрібен сир до сніданку?

3. Використовуючи малюнки, розмовляйте з дитиною про продукти, які плануєте купити. Можна сказати:

— Ходімо в магазин.

— Нам потрібно купити продукти.

— Купимо яблука.

— Потрібен сир до сніданку.

Переконайтеся, що хоча б один із продуктів, який купуватимете, — улюблений для дитини. Так дитина любитиме прогулянки до продуктового магазину.

4. У магазині запропонуйте дитині сісти у візок для продуктів. Нехай вона тримає в руці список (малюнки) продуктів, які плануєте купити. Якщо ви орієнтуєтеся у відділах магазину, можна скласти малюнки відповідно до шляху, яким ви йтимете. Дитина може допомагати знаходити продукти на полицях.

5. Коли берете продукт із полиці, кажіть дитині його назву та показуйте у списку відповідні малюнок і слово. Говоріть про колір, кількість продуктів, що купили:

— Нам потрібно два кілограми цукру.

— Яблука червоні.

— Тут молоко.

— Купимо десяток яєць.

— О, саме тут є тістечка.

Можна сказати, наприклад, що цукерки купуєте для бабусі, а морозиво — для братика.

6. Заохочуйте дитину допомагати вам шукати різні продукти (будете здивовані, як легко дитина впізнає продукти, які ви зазвичай купуєте).

7. Дозвольте дитині допомогти вам нести продукти додому.

— Ромчику, ти допоможеш нести серветки?

— Мама понесе пакет.

— Усі продукти занесемо додому.

8. Дитина також може допомагати розпаковувати продукти й складати їх у холодильник, у шафку (це дає можливість знову говорити про куплені продукти).

9. Згодом разом із дитиною ще раз перегляньте список продуктів (малюнки), поговоріть про всі покупки і про те, як ви їх використовуватимете.

Також радимо:

- Візьміть дитину до іншого магазину, наприклад до квіткового, щоб купити квіти і посадити їх на городі чи в горщику або купити квіти до дня народження бабусі, вихователькі.
- Зробіть покупки в продуктовому магазині для урочистої події (пікнік або день народження).
- Зробіть власноруч книжку популярних продуктів і товарів, використовуючи слова та малюнки (фотографії).
- Створіть дитині можливість грати «у магазин». Для цієї гри можна використовувати пусті ємності від спожитих продуктів, безпечні паковання тощо. До такого тематичного заняття-гри залучіть родичів або друзів. Можна виконувати по черзі ролі продавця і покупця.

- Зробіть книжку з оповіданням про відвідування магазину, яка матимете малюнки й типові мовленнєві висловлювання:
    - Мама і Ганнуся ходили до магазину.
    - Ромчик сидів у візочку.
    - Ми купили сир, апельсиновий сік і тістечка.

На наступних етапах удосконалюйте навички і мовлення дитини:

1. Поступово, коли дитина знатиме правила купівлі продуктів у магазині, доцільно збільшити перелік продуктів, які купуєте.

2. У списку покупок можна «забути» написати якийсь продукт, який зазвичай купуєте. Погляньте на дитину і спитайте: «Що ми ще маємо купити?». Дозвольте їй порівнювати малюнки з покупками, які є в кошику. Заохочуйте дитину сказати або показати вам, що ще треба купити.

3. Складаючи список продуктів або перебуваючи в магазині, запитуйте дитину:
    - Що ми маємо купити?
    - Де є апельсини?
    - Скільки нам потрібно купити молока?
    - Які ти любиш апельсини?

4. Заохочуйте дитину допомагати вам складати список продуктів:
    - Що ми маємо купити?
    - Що купимо для собаки? тощо.

Під час війни виконання повсякденних справ-рутин (необхідні та передбачувані щоденні завдання) заспокоює, допомагає подолати тривогу.

Додаток 4

Картотека дидактичних ігор для дітей молодшої групи

№ з/п	Розділ програми	Назва	Мета	Використання		К-сть задіяних дітей	Примітка
				на занятті	у повсяк-денні		
1	Ознайомлення з навколишнім світом	«Фрукти та овочі»	Вчити розрізняти за зовнішніми ознаками та сортувати овочі, фрукти; закріпити загальну назву; формувати елементарні уявлення про овочі як городню культуру та продукт праці людини; розвивати увагу, спостережливість	+	+	1—10	
		«Ботанічне лото»	Вчити впізнавати і називати зображені на картинках предмети, незалежно від їхнього кольору та розміру; узагальнювати їх за призначенням і використанням	+		1—10	
		«Підбіжи до дерева, яке я назву»	Закріплювати вміння називати і знаходити дерева на ділянці; розвивати зорову пам'ять, уважність; виховувати любов до природи	+	+	1—10	
		«З якого дерева листочок»	Вчити добирати листочки до дерев; розвивати зорову пам'ять, увагу	+	+	1—10	
		«Яка це квітка»	Вчити розрізняти та називати квіти, розвивати зв'язне мовлення; збагачувати словниковий запас, викликати інтерес до природи	+	+	1—10	
		«Упізнай на смак»	Вчити розрізняти за смаком яблуко, грушу, сливи, виноград, моркву, капусту, помідор, огірок, визначати овоч це чи фрукт; розвивати мовлення та увагу	+	+	1—10	
		«Упізнай на дотик»	Збагачувати словниковий запас назвами сипких матеріалів (сіль, борошно, цукор тощо); розвивати м'язове відчуття, дрібні м'язи пальців	+	+	1—10	
		«Барви осені (зими, весни, літа)»	Ознайомлювати з явищами природи в різні пори року; формувати елементарні уявлення про рослини і тварин з найближчого оточення (виділяти і правильно називати деякі ознаки рослин, рухи і звуки тварин); розвивати дрібну моторику пальців рук, навчаючи пристібати / (відстібати), зачіплювати / відчіплювати за гачок деталі; формувати вміння виділяти якісні ознаки предметів: форму, розмір, колір; розвивати увагу, спостережливість; виховувати доброзичливе ставлення до природи	+	+	1—10	
		«Хто прийшов»	Вчити правильно називати тварин та їх дитинчат, упізнавати тварин за голосом і відтворювати їхні звуки; виховувати бережливе ставлення до них	+	+	1—10	
		«Зоологічне лото»	Закріплювати знання про диких і свійських тварин; розвивати вміння доводити гру до кінця	+	+	1—10	
		«Що бачать очі та розум?»	Розвивати спостережливість, позитивні естетичні почуття, емоції; вчити замальовувати побачене, обдумувати і розповідати, чого можна навчитись у тих чи тих об'єктів	+	+	1—10	
		«Дорожні знаки»	Навчити орієнтуватися за дорожніми знаками, дотримуватися правил дорожнього руху; виховувати вміння бути ввічливими, уважними одне до одного	+	+	1—10	
		«Чудесна квітка»	Ознайомлювати з природою	+	+	1—10	
		«Кому що потрібно!»	Використовувати знання дітей про предмети, що оточують їх, розвивати системність мислення в процесі розширення знань	+	+	1—10	
		«Чудо-телевізор»	Використовувати знання про навколишній світ, закріплювати вміння працювати з питаннями, самостійно формулювати їх, активізувати і збагачувати словник	+	+	1—10	

2	Логіко-математичний розвиток	«Знайди і розмалюй»	Закріпити вміння розрізняти контурні зображення геометричних фігур на аркуші, знаходити їх відповідно до завдання (за формою, кольором, розміром) та розмальовувати; розвивати зорову пам'ять, координацію рухів	+	+	1—10	
		«Казкова доріжка» (казка «Колобок»)	Вчити лічити предмети в межах п'яти, вживаючи числівники	+	+	1—10	
		«Грибочки та метелики»	Вчити використовувати прийоми накладання та прикладання у визначеній кількості множин	+	+	1—10	
		«Повітряні кульки»	Вчити розрізняти предмети, близькі за формою (круг і овал); розвивати вміння визначати розміри предмета, добирати предмети за кольором, використовуючи прийом накладання фігури на контур відповідного кольору; розвивати увагу, мислення, мовлення	+	+	1—10	
		«Прикрасимо ялинку»	Дати знання про іграшки, якими прикрашають ялинку; вчити за контуром віднаходити потрібну геометричну фігуру — іграшку; орієнтуватися у просторі, використовуючи слова: угору, вниз, у різні сторони; вибирати іграшку за назвою; розвивати дрібну моторику руки; виховувати естетичний смак	+	+	1—10	
		«Ранок — ніч»	Вчити визначати періоди доби (ранок, день, вечір, ніч)	+	+	1—10	
		«Підбери доріжки до будиночків»	Розвивати вміння порівнювати два предмети за довжиною, активізувати в мовленні слова «довгий», «короткий»	+	+	1—10	
		«Сервіруємо стіл»	Закріплюємо навички орієнтації на площині столу; вводити в активний словник поняття «біля», «під», «над», «ліворуч», «праворуч»	+	+	1—10	
		«Курочка та півник»	Закріплювати кількісні поняття «один», «багато», навички орієнтування у просторі «попереду», «позаду»; вчити порівнювати предмети за величиною шляхом прикладання; розрізняти такі категорії, як «високий» / «низький», узагальнювати предмети за цією ознакою	+	+	1—10	
		«Каченята і малята»	Вчити складати ціле з частин, лічити в межах п'яти	+	+	1—10	
		«Упізнай за силуетом»	Вправляти у визначенні геометричних фігур, які є частинами автобуса, потяга, ялинки; розвивати увагу, окомір, пам'ять зв'язне мовлення	+	+	1—10	
		«Весела піраміда»	Навчати ставити елементи піраміди послідовно один на одного; добирати предмети за розміром від великого елемента до малого; закріпити назви кольорів; розвивати увагу, мислення, моторику рук	+	+	1—10	
		«Жучки на аркушиках»	Формувати вміння порівнювати дві групи предметів, встановлювати рівність і нерівність двох множин	+	+	1—10	
		«Гаражі»	Вчити розрізняти геометричні фігури (круг, квадрат, трикутник); закріпити лічбу в межах трьох (чотирьох, п'яти); знаходити свій гараж за відповідним знаком	+	+	1—10	

3	Розвиток мовлення	«Покажи, кого назву»	Вчити знаходити, показувати і, по можливості, вимовляти імена однолітків і працівників групи; виховувати дружелюбність і бажання гратись одне з одним; розвивати товариськість і хороші взаємини з людьми, які поруч; викликати позитивні емоції	+	+	1—10	
		«Хто що почує»	Розвивати слухову увагу, поповнювати активний словник, розвивати фразове мовлення	+	+	1—10	
		«Вгадай іграшку»	Формувати вміння знаходити предмет, орієнтуючись на його ознаки та дії; розвивати розуміння мовлення дорослого	+	+	1—10	
		«У саду чи на городі»	Вчити групувати овочі та фрукти, закріпити їхні назви, активізувати мовлення дітей	+	+	1—10	
		«Хто з нами поруч живе»	Вчити впізнавати, показувати і називати птахів, зображених на картинках	+	+	1—10	
		«Моя вулиця»	Розвивати мовлення, ознайомлення з вулицею, розвиток спостережливості й уявлення про навколишні предмети	+	+	1—10	
		«Чудовий мішок» (з іграшковими машинками)	Уточнити та активізувати словник по темі	+	+	1—10	
		«Хто уважний»	Розвивати гостроту слуху, вміння правильно сприймати словесну інструкцію незалежно від сили голосу, якою її вимовляють	+	+	1—10	
		«Професії»	Розвивати мовлення, активізувати словник	+	+	1—10	
		«Додай слово»	Розвивати мовлення, знаходити потрібне за змістом слово (наприклад, дієслово), щоб продовжити речення	+	+	1—10	
		«Відгадай, що звучить»	Розвивати слухову увагу; привчати уважно слухати навколишні звуки	+	+	1—10	
		«Виконай завдання»	Вчити слухати мовлення оточення, виконувати ігрові завдання, активізувати малоактивних дітей	+	+	1—10	
		«Назви тварин і скажи, як хто кричить»	Вправляти у звуконаслідуванні; учити регулювати силу голосу	+	+	1—10	
		«Їдять або не їдять»	Учити уважно слухати, відрізняти продукти харчування від решти предметів (чергування групових відповідей з індивідуальними)	+	+	1—10	
		«Магазин»	Вправляти у вимові звуків [м], [п], [б]: (мотрійка, машина, ведмедик, потяг, бублик); учити виразної вимови слів із цими звуками	+	+	1—10	
		«Зарядка для язичка»	Навчати виконувати вправи для язика, супроводжуючи це текстом про «пригоди» язика	+	+	1—10	

Додаток 5

Картотека дидактичних ігор для дітей середньої групи

№ з/п	Розділ програми	Назва	Мета	Місце використання		К-сть задіяних дітей	Примітка
				на занятті	у повсякденні		
1	Корекція розумового розвитку	«Знайди фігуру»	Вчити розрізняти контурні зображення геометричних фігур (коло, квадрат, трикутник, прямокутник) на аркуші, знаходити їх відповідно до завдання (за формою, кольором, розміром). Розвивати зорове сприймання, увагу, логічне мислення	+	+	1—10	
		«Що це: овоч чи фрукт?»	Вчити розрізняти овочі і фрукти за зовнішніми ознаками та сортувати їх. Розвивати увагу, спостережливість, зорове сприймання, мислення	+	+	1—10	
		«Склади із частин»	Вчити складати (пазли, вкладки) з кількох частин (2-4-6) в одне зображення. Розвивати зорове сприймання, логічне мислення	+	–	1—10	
		«Розмалюй»	Вчити акуратно розмальовувати зображення, не виходячи за контури, обираючи кольори за зразком чи за власним задумом. Розвивати співдружність «рука-око», дрібну моторику рук, увагу	+	+	1—10	
		«Кольорова мозаїка»	Закріплювати вміння розрізняти кольори, викладати мозаїчні ряди та за простим зразком. Розвивати зорове сприймання, дрібну моторику та вправність рук	+	+	1—10	

2	Корекція дрібної моторики	«Чудо-намисто»	Вчити брати пальчиками намистинки по одній і нанизувати на товсту нитку, дотримуючись певного кольору чи чергуючи два кольори. Розвивати зорове сприймання, дрібну моторику і вправність рук	+	+	1—10	
		«Веселі прищіпки»	Вчити правильно користуватися прищіпками. Розвивати вправність рук, дрібну моторику, увагу, уяву. Закріпити кольори, співвідносити їх	+	+	1—10	
	Корекція орієнтування в просторі	«Схема тіла: покажи, де...»	Вчити активно використовувати в мовленні просторові терміни для позначення розташування частин свого тіла: руки, ноги (права, ліва); груди, обличчя, живіт (спереду); спина, потилиця, п'ятки (позаду); голова (вверху); ноги (внизу). Розвивати мислення, пам'ять, орієнтування на схемі власного тіла	+	+	1—10	
		«Схема простору»	Розвивати просторове орієнтування, уявлення. Вчити розташовувати предмети в просторі за схемою і словесно позначати розташування предметів у просторі відповідними термінами: справа, зліва, попереду, позаду, посередині, зверху, знизу. Вчити моделювати прості просторові відношення з кубиків чи конструктора	+	+	1—10	
3	Корекція навичок самообслуговування	«Мій режим дня»	Ознайомити з режимом дня та його значенням для здоров'я. Вчити основні режимні моменти, дотримуватися їх. Розглядати та викладати картинки у правильній послідовності згідно з режимом дня дітей	+	+	1—10	
		«Рамки Монтессорі»	Розвивати вміння розстібати та застібати різні за величиною і формою види застібок (кнопки, ґудзики, блискавки, паски)	+	+	1—10	
		«Йдемо на прогулянку»	Закріплювати вміння самостійно одягатися та роздягатися, дотримуючись послідовності. Закріплювати вміння самостійно взуватися та роззуватися, дотримуючись послідовності. Закріплювати вміння розстібати і застібати різні види застібок, шнурувати взуття тощо	+	+	1—10	

Рухливі ігри для орієнтування в просторі для дітей дошкільного віку з порушеннями зору

Для дітей молодшої групи

«Хто вийшов?»

Мета: вчити вільно орієнтуватися серед знайомих об'єктів. Розвивати зорову та слухову пам'ять, мобільність і вміння орієнтуватися в просторі.

Матеріали: стільці, кулька або стрічка для позначення дитини, яка повинна вийти.

Хід

Діти сидять на стільцях півколом. Вихователь викликає одного з них, пропонує запам'ятати 3—4 дітей, які сидять поруч, а потім вийти з кімнати або відвернутися. У цей час один гравець за вказівкою вихователя бере позначку (кульку або стрічку) і ховається.

Вихователь пропонує: «Відгадай, хто вийшов?». Якщо дитина відгадала, то вона вибирає будь-кого замість себе, і гра продовжується. Якщо не відгадає, то вона знову виходить із кімнати, а той, хто ховався, сідає на своє місце. Відгадувач, повернувшись до кімнати, називає ім'я дитини, яка виходила. Гра повторюється.

Вказівки до гри: відгадувач повертається до кімнати на сигнал вихователя «відгадай». Слід стежити за тим, щоб діти не підказували.

«У лісочку на горбочку»

Мета: вчити орієнтуватись у макропросторі. Удосконалювати основні рухи — ходьбу та біг. Розвивати спритність. Виховувати уважність.

Матеріали: відповідно до сезону проведення гри — листя, квіти, каштани, шишки та ін.

Хід

Діти сидять на стільчиках (лаві), поставлених з одного боку майданчика (залу). На слова вихователя «Діти по лісочку гуляють, листячко жовте (зелене) збирають, у пучечки гарно складають, догори високо піднімають» діти розходяться і виконують зазначені рухи. На слова «На свої місця!» діти біжать до своїх стільців і сідають.

Вказівки до гри: назвати дітей, які жодного разу не помилились і швидко знаходили своє місце. Залежно від сезону можна змінювати завдання: «...каштани круглі збирають», « квіти в руках міцно тримають».

«Відгадай по голосу»

Мета: вдосконалювати навички орієнтування в просторі, опираючись на слух. Закріпити знання про домашніх птахів і тварин. Розвивати пам'ять і увагу. Виховувати дружні взаємини між дітьми.

Матеріали: шапочки домашніх тварин, дах хатки (як декорація).

Хід

Вибрані на ролі домашніх тварин і птахів (у цьому прикладі — півень, кури, гуси) діти зображують їх з відповідними атрибутами. Вони йдуть на протилежний бік майданчика чи залу і сідають там на лаву / стільці — «хатки» тварин.

Решта дітей разом із педагогом по черзі підходять до «хаток» і промовляють:

— Тук-тук-тук! Відчиняйте!

Гостей швидше приймайте!

Тук-тук-тук-тук-тук!

З «хатки» чути голос:

— Кукуріку! Я курей сторожу!

Вихователь запитує дітей:

— Хто це там живе?

Діти відповідають і запрошують:

— Виходь, півнику, поспівати,

Малих діток розважати!

«Півник» виходить до дітей. Всі разом ідуть до другої «хатки».

«Курочки»:

— Ко-ко-ко! Курчаток скликаємо під крило!

Діти до «курочок»:

— Курочки рябенькі, виходьте до нас, буде весело в цей час!

«Курочки» приєднуються до дітей.

«Гуси»:

— Га-га-га! Ми завжди біля ставка!

Діти відгадують і запрошують «гусей» приєднатися до них. Коли діти обійдуть всі «хатки» і дізнаються, хто там живе, вихователь пропонує потанцювати в колі всім разом під музику.

Вказівки до гри: при повторенні гри діти можуть виконувати роль інших тварин і птахів. Наприклад: «корівка» промовляє: «Му-му-му! Молочка кому?». Діти відповідають: «Ти, корівонько, виходь, з нами таночок заводь». «Козлик»: «Ме-ме-ме! Бородою трясу, травички прошу!». Діти: «Виходь до нас, бородатий! Будем весело співати!».

Для дітей середньої групи

«Знайди, де заховано»

Мета: формувати навички орієнтування в макропросторі. Розвивати витримку, спостережливість. Виховувати дружні взаємини між дітьми.

Матеріали: брязкальце (звуковий м'ячик, дзвіночок, кулька чи кубик).

Хід

Діти стоять у шерензі на одному боці майданчика (залу). Вихователь показує всім дітям і дає обстежити незрячій дитині брязкальце. Наголошує, що він його заховає. Діти повертаються до стінки й заплющують очі. Вихователь ховає предмет, після чого промовляє:

«Можна шукати!». Діти починають шукати предмет. Той, хто першим його знайде, має право ховати предмет.

Вказівки до гри: стежити, щоб діти не підглядали. Для незрячої дитини звучання предмета має бути чітким і приємним.

«Знайди і промовчи»

Мета: вчити дотримуватися правил гри. Розвивати орієнтування у відкритому просторі. Виховувати витримку, спостережливість.

Матеріали: прапорець або звуковий м'яч (брязкальце).

Хід

Діти стоять на одній стороні майданчика (залу). Вихователь пропонує їм повернутися спиною і заплющити очі. У цей час він ховає предмет (прапорець, звуковий м'ячик чи брязкальце). За сигналом «Можна шукати!» діти розплющують очі і починають шукати предмет. Той, хто його знаходить, підходить до вихователя й тихенько каже йому про це, не забираючи предмет, потім повертається до дітей. Гра продовжується, поки всі не знайдуть предмет.

Вказівки до гри: вихователь стежить за діями дітей, щоб всі самостійно виконували завдання, не підказували одне одному.

«Знайди собі пару»

Мета: вчити правильно бігати й ходити. Вдосконалювати орієнтування в просторі. Формувати вміння діяти за сигналом. Виховувати дружні взаємини між дітьми.

Матеріали: по два — кубики, прапорці, стрічки, кульки, кільця, брязкальця та інші дрібні іграшки, що вміщаються в долоню дитини.

Хід

Діти стають парами відповідно до розданих предметів — двоє з кубиками, двоє з прапорцями і т. д. На умовний сигнал (свисток, удар в бубон) діти розходяться або розбігаються по майданчику (залу). За другим сигналом (два удари в бубон, слова «Знайди собі пару») діти стають парами і під удари в бубон ідуть по колу. Далі за сигналом знову розбігаються врозтіч і виконують дію на слова вихователя: «Помінялись предметами». За сигналом — два удари в бубон або слова «Знайди собі пару» знов поспішають стати парами. Тому, хто довго шукає пару, діти проговорюють: «Олю, Олю (називають ім'я дитини), поспішай, швидше пару вибирай!». Гра повторюється.

Вказівки до гри: стежити, щоб кожна дитина поміняла предмет. Для незрячої дитини на початку гри бажано використовувати звукові іграшки з приємним і знайомим для неї звучанням.

Для дітей старшої групи

«Заборонений рух»

Мета: вдосконалювати орієнтування на власному тілі за сигналом. Розвивати рухову пам'ять, увагу. Виховувати інтерес до вправ на правильність і швидкість.

Хід

Діти разом із вихователем стають у коло на відстані витягнутих у сторони рук. Вихователь показує «заборонений» рух. Із незрячими дітьми вихователь виконує цей

рух індивідуально. Далі вихователь пропонує виконати за ним усі рухи за винятком «забороненого». Наприклад, не можна ставити руки на пояс. Вихователь виконує різні рухи, описуючи їх словесно (для незрячої чи слабозорої дитини), а всі діти повторюють їх. Хто з учасників гри помилиться, той ступає крок уперед або його штрафують. Потім він продовжує грати.

Гра продовжується впродовж 5—6 хвилин. Потім вихователь називає дітей, які не припустились жодної помилки.

Вказівки до гри: стежити, щоб діти повторювали всі рухи, крім «забороненого». Штраф може бути таким: пострибати на обох ногах, як зайчик; промовити скоромовку; відгадати загадку.

«Скарб»

Мета: вправляти в орієнтуванні у просторі із закріпленням термінів для позначення напрямків. Розвивати сприймання інформації на слух. Виховувати дружні взаємини між дітьми.

Матеріали: будь-який невеликий предмет чіткої знайомої форми.

Хід

Серед дітей обирають «шукача скарбу». На майданчику він виходить за межі ігрового кола і чекає, поки його покличуть. Решта дітей ховає підготовлений предмет («скарб») у віддаленому куточку ділянки, кличе «шукача скарбу» і дає йому приблизно таке завдання: «Підеш прямо, дійдеш до дерева, від нього повернеш праворуч, дійдеш до огорожі, потім повернеш ліворуч, пройдеш три кроки прямо і починай шукати. На тому місці знаходиться скарб». «Шукач скарбу» починає шукати. Якщо треба, йому повторюють опис маршруту. Коли він знаходить «скарб», його вітають. Потім обирають нового «шукача скарбів», і гра повторюється.

Вказівки до гри: обов'язкове попереднє обстеження «скарбу» для дитини з порушенням зору. А також можна використати рельєфну карту-схему, де зазначено маршрут до «скарбу». Орієнтири на майданчику мають бути добре знайомі дітям із глибокими порушеннями зору.

«Піжмурки»

Мета: удосконалювати орієнтування в просторі за допомогою збережених аналізаторів. Розвивати відчуття рівноваги та впевненості в процесі переміщення наосліп. Виховувати дружні взаємини між дітьми, інтерес до народних ігор.

Матеріали: хустинка або пов'язка для очей, паперові серветки.

Хід

За допомогою лічилки обирають «водія», зав'язують йому очі хустинкою або надівають пов'язку. Під хустинку чи пов'язку кладуть паперові серветки індивідуально для кожної дитини. «Водія» виводять на середину кімнати чи майданчика і звертаються до нього з такими словами:

— Водію, водію! На чому стоїш?

— На бочці!

— Що у бочці?

— Квас!

— Лови курей, а не нас!

«Водій» починає ловити. І той, кого він спіймає, стає на його місце. Гра продовжується.

Вказівки до гри: з незрячою дитиною потрібно попередньо обстежити зал чи майданчик. Бажано також провести перед грою дидактичну вправу «Впізнай, хто говорить».

«Знайди пару»

Мета: розвивати увагу, орієнтацію в просторі, вміння зіставляти тактильні відчуття. Удосконалювати вміння пересуватися навпочіпки. Зміцнювати опорно-руховий апарат.

Матеріали: набір кульок із різними сипучими матеріалами (пісок, тирса, сіль, рис, камінці, борошно, макарони) по 2 шт., обмежений майданчик.

Хід

На майданчику вихователь хаотично розміщує половину кульок, решту кожна дитина тримає в руці. За сигналом діти навпочіпки починають шукати пару до кульки, яку мають у руці. Знайшовши пару, біжать до лінії шикування і підіймають руки вгору.
Гра закінчується, коли всі діти знайшли пару і встали на лінію шикування. Гра повторюється кілька разів (кожного разу діти обмінюються кульками).

«Підбери на дотик»

Мета: розвивати спритність, швидкість, координацію рухів, зіставляти тактильні відчуття.

Матеріали: набір кульок із різними сипучими матеріалами (пісок, тирса, сіль, рис, камінці, борошно, макарони) по 2 шт., мішечок, перешкоди, обручі.

Хід

Дві команди шикуються в колони по одному за загальною стартовою лінією. Перед ними — різновисокі перешкоди. На відстані 5 м від команд — місця повороту естафети. Кожен учасник бере з мішечка кульку і біжить, долаючи перешкоди. Вкінці в обручі лежать пари до кульок, які у мішечку. Учасник повинен підібрати пару до кульки, яку має в руці, повернутися назад уже з двома і покласти їх в обруч біля своєї команди. Перемагає та команда, яка швидше і безпомилково впорається із завданням.

Дидактичні ігри для формування в дитини навичок самообслуговування

Гігієна

«Водичко, водичко, помий нам личко»

Мета: навчити дітей самостійно засукувати рукави, мити руки, правильно користуватися милом, не мочити одяг, насухо витирати руки, вішати рушник у відведене місце. Вправляти у запам'ятовуванні послідовних етапів виконання дій. Виховувати бажання бути завжди чистим, охайним, акуратним.

Матеріали: мило, рушник.

Словесне забезпечення:

Мию, мию без жалю,
Мию там, де брудно.
А купатись не люблю,
Бо від того худну. (*Мило*)

***

Я хлюпочу, я дзюркочу,
Чисто всіх помити хочу. (*Вода*)

***

Водичко, водичко,
Помий мені руки й личко,
Рум'яне та біле,
Як яблучко спіле.

Хід

1. Дорослий разом із дитиною слухають шум води.
2. Детально обстежують кран.
3. Дорослий пояснює (проговорює) та показує всі етапи виконання дій рука в руку з дитиною:

- засукую рукави;
- відкриваю кран;
- беру мило;
- підставляю мило й руки під воду;
- милю руки;
- тру руку об руку;
- споліскую руки;
- закриваю кран;
- беру рушник;
- витираю руки;
- вішаю рушник на місце.

4. Дорослий проговорює дії і трохи допомагає, а дитина виконує дії.
5. Дитина самостійно виконує дії.

«Як чистити зуби»

Мета: вчити дитину чистити зуби. Формувати вміння самостійно накладати пасту на щіточку та правильно виконувати всі необхідні дії. Виховувати культурно-гігієнічні навички.

Матеріали*:* зубна щітка, паста.

Хід

1. Дорослий з дитиною розглядають зубну щітку й пасту. Розмовляють про те, для чого потрібно чистити зуби. Дорослий розповідає про підготовку до чищення зубів: спочатку руки миють із милом, потім змивають зі щітки нанесений заздалегідь шар мильної піни.

2. Викладають пасту безпосередньо в рот. Навчаються язиком відчувати невелику кількість пасти.

3. Дорослий вкладає щітку в руки дитини та, взявши її руку у свою, водить нею, виконуючи:

- вертикальні рухи вздовж осі, тобто «грудки» (зовнішньої сторони) зуба;
- чищення «спинки» (внутрішньої сторони) зуба;
- чищення вертикальними рухами «грудки» і «спинки»;
- горизонтальні рухи по жувальній поверхні;
- колові рухи (із захопленням ясен).

4. Промивають щіточку, намилюють її та ставлять у склянку голівкою вгору.

Примітка: це заняття проводять після того, як дитина вже вміє втримувати воду в роті, полоскати рот.

«Туалетна кімната»

Мета: вчити дитину під керівництвом дорослого ходити в туалет, використовувати за призначенням туалетний папір, спускати воду в унітазі. Формувати вміння добре орієнтуватися в туалетній кімнаті. Виховувати охайність, культурно-гігієнічні навички.

Матеріали: папір туалетний, йоржик для унітаза.

Хід

1. Дорослий з дитиною обстежують туалетну кімнату, визначають місця, де стоїть туалетний папір, йоржик для унітазу.

2. Детально обстежують унітаз, бачок для води.

3. Дорослий пропонує дитині сісти на унітаз і встати з нього. Тут дуже важливо побачити:

- чи дитина може сама сісти на унітаз (можливо, потрібно подумати про сходинку / підставку);
- чи розмір сидіння підходить дитині (можливо, необхідно менше, дитяче).

4. Дорослий показує, як правильно і коли використовувати туалетний папір, і пояснює, що треба перевіряти кожен раз після витирання, чи чистий папір. На перший час необхідно поділити туалетний папір на шматочки необхідної довжини і покласти їх у спеціальну кишеньку біля унітаза, яку варто передбачити. Потрібно враховувати, що дівчаток слід вчити витирати попу спереду назад.

5. Дорослий пояснює, для чого потрібно спускати воду. Показує, як це робити, пояснює, що при цьому треба закривати кришку унітаза.

6. Дорослий ознайомлює дитину з йоржиком для унітаза та демонструє, працюючи рука в руку, як потрібно мити ним унітаз.

Примітка: тільки тоді, коли дитина повністю оволодіє всіма гігієнічними навичками, вона зможе самостійно робити в туалетній кімнаті все, що потрібно.

Одягання

«Вдягнемося на прогулянку»

Мета: навчити дітей відтворювати дії когось із батьків, вихователя, які збирають дітей на прогулянку. Формувати навички одягання та роздягання. Розвивати вміння послідовно одягатися та роздягатися. Виховувати працелюбність, акуратність.

Матеріали: одяг.

Хід

1. Дорослий з дитиною розглядають та обстежують одяг, називають його.

2. Обговорюють послідовність одягання на прогулянку залежно від пори року, наприклад восени: штани, светр, черевички, шапка.

3. Дитина виконує необхідні послідовні дії для одягання рука в руку з дорослим:

- штанів:
  - визначає зад і перед;
  - просуває одну та другу ноги в штанини (ногавиці);
  - підтягує штани спереду від стегон до талії, а потім ззаду;
- светра:
  - визначає виворітну та лицьову сторони светра;
  - повертає лицьовою стороною до грудей та притримує його борідкою;
  - знаходить відповідні місця для просовування рук;
  - просовує руки в рукави;
  - перекидає светр через голову;
- джемпера:
  - одягає через голову;
  - знаходить перед (з допомогою);
  - просуває ліву та праву руку;
  - опускає вниз руками;
- черевичків:
  - запихає в черевики пальці ніг;
  - запихає великі пальці рук всередину черевика, ближче до носика, береться за черевик і тримає його, просовуючи ногу вперед;
  - тримає задник черевика одною рукою і натягує його на п'ятку.

4. Дитина робить усе самостійно, дорослий підказує за потреби.

«Чемні ґудзики»

Мета: вчити дитину розстібати та застібати великі ґудзики. Розвивати практичні навички.

Матеріали: сорочка, тканина з пришитими ґудзиками та петельками.

Хід

1. Дорослий з дитиною обстежують великі та маленькі ґудзики, петельки.

2. Дитина виконує рука в руку з дорослим послідовні дії для розстібання ґудзиків:

- лівою рукою взятися за ґудзик;
- тримаючи ґудзик лівою рукою, правою рукою тягнути тканину вправо;
- правою рукою накинути тканину на ґудзик;
- випустити з правої руки тканину і просунути цю руку вниз, щоб вхопитися за ґудзика знизу;
- правою рукою витягнути ґудзика з петлі.

3. Дитина виконує дії для застібання ґудзиків рука в руку з дорослим:

- взятися правою рукою за ґудзик, лівою за сорочку з тієї сторони, де розташовані петлі;
- просунути ґудзика в петлю;
- лівою рукою взятися за другу сторону ґудзика;
- випустити ґудзика з правої руки і правою рукою взятися за тканину біля петельки; розвести руки в різні сторони, щоб ґудзик пройшов у петельку.

Примітка: тут описано послідовність етапів навчання на прикладі чоловічої сорочки. Для жіночої — навпаки.

«Красиві бантики»

Мета: вчити дітей розв'язувати і зав'язувати банти. Формувати вміння діяти двома руками, розвивати дрібну моторику, координацію рухів. Виховувати самостійність у роботі.

Матеріали: рамка з бантиками (мають бути яскравими й такими, що легко зав'язуються).

Хід

1. Дорослий з дитиною детально розглядають та обстежують рамку. Дорослий пояснює, що дитина має зробити.

2. Дитина послідовно виконує роботу рука в руку з дорослим.

Розв'язування бантика:

- пальцями лівої і правої рука взяти краї бантика і рівномірно розтягнути;
- вказівним пальцем правої руки розв'язати вузли бантика, ліва рука притримує рамку.

3. Зав'язування бантика:

- лівою і правою руками взяти верхні стрічки й покласти їх на одна на одну хрест-навхрест;

- просунути кінець верхньої стрічки під нижню і потягнути за нього. Так утворюється вузол;
- взяти стрічку з лівого боку лівою рукою біля рамки. Правою рукою взяти цю стрічку посередині між рамкою і вузлом і підняти вгору над вузлом. Ліва рука підтягується до неї. Великим і вказівним пальцями лівої руки тримати петлю, що утворилася при основі вузла;
- великим і вказівним пальцями правої руки взяти праву стрічку й обвести ліву петлю за годинниковою стрілкою. Вказівні пальці зустрічаються, великий палець правої руки звільняється;
- великим пальцем правої руки підняти на невелику відстань праву стрічку і в отвір, що утворився, вказівним пальцем правої руки проштовхнути частину стрічки;
- лівою рукою відпустити стрічку і проштовхнути частину правої стрічки;
- рівномірно розтягнути обидві стрічки до утворення банта з рівними кінцями.

4. Дитина повторює дії стільки разів, скільки їй потрібно для засвоєння.

5. Дитина зав'язує бантика собі на нозі, на своєму одязі, на одязі інших дітей.

«Вішаємо одяг на плічка»

Мета: вчити дитину вішати одяг на плічка, розміщувати їх на перекладині, користуючись однією рукою. Розвивати практичні вміння та навички, окомір, координацію рука — око. Виховувати охайність, дбайливе ставлення до одягу.

Матеріали: великі дерев'яні або пластмасові плічка для одягу, одяг, перекладина для одягу.

Хід

1. Дорослий з дитиною детально розглядають, обстежують плічка, перекладину.

2. Обговорюють ознаки плічок і спосіб вішання на перекладину.

3. Обговорюють вигляд сорочки, визначають її частини (перед, зад, рукави).

4. Дорослий показує способи вішання сорочки / сукні на плічки, на перекладину.

5. Дитина виконує ці дії з допомогою дорослого.

6. Дитина виконує ці дії самостійно.

Можна виконувати це завдання рука в руку з дитиною, починаючи з обстеження плічок, перекладини, закінчуючи способом вішання одягу.

Вживання їжі та напоїв

«Я вчуся самостійно їсти й пити»

Мета: вчити дітей їсти й пити самостійно та акуратно. Правильно користуватися ложкою та чашкою. Формувати вміння виконувати послідовні дії з чашкою та ложкою. Виховувати акуратність і самостійність під час їди.

Матеріали: посуд, їжа.

Хід

1. Дорослий з дитиною детально обстежують посуд, порожню та повну чашку, тарілку. Дорослий пояснює просторове розташування посуду та столових приборів на столі.

2. Демонструє послідовні дії рука в руку з дитиною, як користуватися ложкою:

- зачерпує їжу ложкою з тарілки;
- підносить ложку з їжею до рота широкою стороною;
- захоплює їжу з ложки;
- добре прожовує їжу, ковтає.

3. Демонструє послідовні дії рука в руку з дитиною, як користуватися чашкою:

- утримує чашку двома руками (права тримає за вушко, ліва підтримує збоку, захоплюючим рухом);
- піднімає чашку зі столу;
- підносить до рота;
- захоплює край чашки губами;
- перехиляє (при цьому положення голови звичне, пряме);
- забирає чашку від рота, ковтає напій (повторити декілька разів за потребою дитини);
- ставить чашку на стіл, тримаючи її двома руками.

Примітка: посуд має бути контрастним щодо рідини (темна рідина у світлій чашці і навпаки), контрастним і безпечним щодо розташування на столі (темна серветка під світлою тарілкою і навпаки). Слід використовувати тарілки із присосками; чашки-непроливайки.

Корисні джерела

Організація освіти дітей з ООП: нормативно-правова база

1. Конвенція про права дитини : ратифіковано Постановою ВРУ від 27.02.1991 № 789-XII.
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю : ратифіковано Законом України від 16.12.2009 № 1767-VI.

3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI.

4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII.

5. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 № 2628-III.

6. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти : постанова КМУ від 10.04.2019 № 530.

7. Про затвердження Порядку та умов надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребам : постанова КМУ від 14.02.2017 № 88.

8. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : постанова КМУ від 12.07.2017 № 545.

9. Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти : постанова КМУ від 09.12.2020 № 1289.

10. Деякі питання встановлення підвищень посадових окладів (ставок заробітної плати) та доплат за окремі види педагогічної діяльності в державних і комунальних закладах та установах освіти : постанова КМУ від 28.12.2021 № 1391.

11. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція : наказ МОН України від 12.01.2021 № 33.

12. Про затвердження Порядку комплектування дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу : спільний наказ МОН, МОЗ України від 27.03.2006 № 240/165.

13. Про затвердження Типового переліку допоміжних засобів для навчання (спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку) осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти : наказ МОН України від 23.04.2018 № 414.

14. Про затвердження Умов допуску асистента учня (дитини) до освітнього процесу для виконання його функцій та вимог до нього : наказ МОН України від 17.11.2021 № 1236.

15. Державний стандарт соціальної послуги супроводу під час інклюзивного навчання : наказ Мінсоцполітики України від 23.12.2021 № 718.

16. Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : наказ МОН України від 08.06.2018 № 609.

17. Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2022/2023 навчальному році : лист МОН України від 27.07.2022 № 1/8504-22.

18. Щодо забезпечення освіти осіб з особливими освітніми потребами : лист МОН України від 15.06.2022 № 1/6435-22.

19. Про методичні рекомендації «Використання методів альтернативної та додаткової комунікації у закладах освіти» : лист МОН України від 09.09.2022 № 4/2373-22.

20. Про визначення рівня підтримки у дітей з особливими освітніми потребами, які здобувають дошкільну освіту в інклюзивних групах : лист МОН України від 30.12.2021 № 1/23180-21.

21. Щодо асистента учня (дитини) в закладах освіти : лист МОН України від 19.08.2022 № 1/9540-22.

22. Про методичні рекомендації щодо визначення освітніх труднощів та рівнів підтримки у дітей раннього та дошкільного віку : лист МОН України від 08.06.2022 № 4/1196-22.

23. Про методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти в літній період : лист МОН України від 22.06.2022 № 1/6894-22.

24. Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2022/2023 навчальному році : лист МОН України від 06.09.2022 № 1/10258-22.

25. Про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2023/2024 навчальному році : лист МОН України від 21.08.2023 № 1/12490-23.

Особливості розвитку та навчання дітей з порушеннями слуху: посібники

1. Дитина з порушенням слуху: навігація для батьків / Литовченко С. В., Жук В. В., Таранченко О. М., Литвинова В. В., Піканова Н. В. Київ, 2018.

2. Новий формат освітнього середовища: діти з порушеннями слуху у дошкіллі: навч.-метод. посіб. Київ : ФОП Симоненко О. І., 2019. 279 с.

3. Литовченко С. В., Жук В. В., Литвинова В. В. Чути і спілкуватися. Крок за кроком з батьками. Методичний супровід та психологічна підтримка: навчально-методичний посібник для педагогів та батьків. Київ, 2023. 57 с.

4. Жук В. В., Литвинова В. В., Литовченко С. В., Вовченко О. А. Сходинки. Підтримаємо та допоможемо: серія навч. посібників за сферами розвитку для дітей дошкільного віку з порушенням слуху: 3 посібника. Київ, 2023. 258 с.

5. Литовченко С. В., Жук В. В., Литвинова В. В. Програма розвитку дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху. Київ, 2023. 188 с.

6. Литовченко С. В., Жук В. В., Литвинова В. В. Педагогічна підтримка дітей раннього та дошкільного віку з порушеннями слуху та їхніх батьків в умовах воєнного стану: навчально-методичний посібник. Київ, 2023. 123 с.

7. Навчально-наочний посібник для роботи з дошкільниками з порушеннями слуху (у 3 книгах) «СТЕЖКИ У СВІТ» / В. Жук, О. Федоренко, В. Литвинова, Н. Максименко, Л. Борщевська, С. Литовченко. Київ, 2014.

8. Сучасний курикулум в освіті дітей з порушеннями слуху : методичні рекомендації / С. Литовченко, О. Таранченко, В. Жук, В. Шевченко, В. Литвинова, О. Федоренко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 321 с.

9. Освіта дітей з порушеннями слуху: сучасні тенденції та технології: навч.-метод. посіб. / С. Литовченко, О. Таранченко, В. Жук, В. Шевченко, В. Литвинова, О. Федоренко. Київ, 2018.

10. Кульбіда С.В., Адамюк Н.Б., Горова О.В., Замша А.В. Комунікативна доступність освітнього середовища для осіб із порушеннями слуху в умовах сучасних викликів: навч.-метод. посіб. Київ, 2023.

11. Дитина зі світу тиші : на допомогу батькам нечуючої дитини: наук-метод. посіб. / уклад. : Н. А. Зборовська та ін.; за ред. С. В. Кульбіди. Київ : «СПКТБ УТОГ», 2011. 328 с.

12. Кульбіда С. В., Адамюк Н. Б., Дробот О. А., Замша А. В. Жестівник української жестової мови : мовний словник. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021.

13. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзія: покроково для педагогів: навч.-метод. посіб. (Серія «Інклюзивна освіта»). Київ, 2023.

Особливості розвитку та навчання дітей з порушеннями зору: посібники

1. Абетка для дорослих. Частина II, III. Посібник для батьків сліпих і слабозорих дітей / за наук. ред. В. Ремажевської. Львів : Апріорі, 2010. 132 с.

2. Вавіна Л. С., Ремажевська В. М. Розвиваємо у дитини вміння бачити. Київ : Літера, 2008.

3. Гребенюк Т. М., Сасіна І. О., Тімакова Ю. В. Медико-педагогічна корекція зорового сприймання у дошкільників з вадами зору. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. 147 с.

4. Методичні матеріали на допомогу вчителеві-дефектологу / За ред. Ремажевської В.М. Львів : ЛОНМІО, 1998. 96 с.

5. Програми для дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуючого типу для дітей з вадами зору / за заг. ред. В. М. Ремажевської. Львів : Український бестселер, 2010. 243 с.

6. Ремажевська В. М. Зміст та організація колекційної допомоги дітям дошкільного та молодшого шкільного віку з вадами зору. Львів : Галицька видавнича спілка, 2003. 52 с.

7. Ремажевська В. М. До питання організації в Україні інклюзивної освіти дітей з вадами зору // Медична і медико-педагогічна реабілітація дітей з аномаліями рефракції та захворюваннями окорухового апарату. Київ : Фенікс, 2015. С. 179—182.

8. Ремажевська В. М. Медико-педагогічні основи оптичної корекції у дітей з вадами зору // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. Вип. 2. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для спеціальності «Дефектологія»). Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. С. 1—26.

9. Синьова Є. П. Тифлопсихологія. Київ : ВО УФЦ — БФ «Візаві», 2002. 296 с.

10. Синьова Є. П., Федоренко С. В. Тифлопедагогіка. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. 125 с.

11. Федоренко С. В. Основи тифлодидактики. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 144 с.

Електронні ресурси

1. Сайт і фейсбук-сторінка Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

2. Відділ освіти дітей з порушеннями слуху Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України: фейсбук-сторінка, телеграм-канал, інстаграм-сторінка.

3. Електронна бібліотека НАПН України (напрацювання науковців Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України та, зокрема, відділу освіти дітей з порушеннями слуху).

4. Сайт Психологічного консультативно-тренінгового центру Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

5. Журнал Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України «Особлива дитина: навчання і виховання».

6. Науково-методичний збірник Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України «Освіта осіб з особливими освітніми потребами: шляхи розбудови».

7. Курси підвищення кваліфікації педагогів Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

8. Електронна бібліотека Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

ВГО «Асоціація працівників
дошкільної освіти»

2024